

Nacionalne konsultacije sa žrtvama i članovima porodica žrtava o inicijativi REKOM

25.04.2009.

Hotel M, Beograd

Organizator: Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji

Program

- 11:00 -11:15   **Otvaranje skupa**
Milosav Stojković, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji
- 11:15 – 11:45   **Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM**
- **Cilj konsultacija**
  - **Istorijat inicijative za osnivanje REKOM**
  - **Zašto REKOM**
- Nataša Kandić, Koordinacijsko veće Koalicije za REKOM
- 11:45 – 12:15   **Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava
- Osnivanje komisije
Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije
Mandat komisije
Javno slušanje žrtava
Ovlašćenja komisije
Odnos prema počiniocima zločina
Istraga o prisilno nestalim osobama
Reparacije za žrtve ratnih zločina: materijalne i simboličke
- 12:15 – 12:45   Pauza
- 12:45 – 14:30   **Zašto i kakav REKOM**
Predlozi i preporuke
Moderator: Milosav Stojković

14:30 – 15:30	Ručak
15:30 – 17:00	Zašto i kakav REKOM Predlozi i preporuke Moderator: Milosav Stojković
17:00	Zaključci

Učesnici

1. Gordana Đikanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
2. Milena Parlić, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
3. Nataša Šćepanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
4. Desanka Pejčinović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
5. Arsa Milošević, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
6. Danica Milošević, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
7. Marinko Đurić, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
8. Snežana Zdravković, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Kancelarija u Prokuplju, Srbija
9. Lozanka Radoičić, Udruženje roditelja Vera, nada, ljubav, Srbija
10. Nenad Popović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
11. Milica Radunović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
12. Milorad Vukelić, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
13. Milko Milenković, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Kancelarija u Štrpcu/Shtërpç, Kosovo
14. Slavica Ristanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Kancelarija u Štrpcu/Shtërpç, Kosovo
15. Saša Ristanović, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Kancelarija u Štrpcu/Shtërpç, Kosovo
16. Ljubiša Filipović, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
17. Momčilo Lazić, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora

18. Slobodanka Živić, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
19. Zoran Petrović, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
20. Zoran Drakulović, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
21. Anđelija Kontić, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
22. Vera Denić, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
23. Mirjana Rakolević, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
24. Milena Jovanović, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
25. Miodrag Jovanović, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
26. Agron Shabani, Udruženje porodica kidnapovanih, nestalih i ubijenih od 1998. do 1999. na prostoru Kosova i Metohije *Crveni Božur*, Crna Gora
27. Tanja Lončar, novinarka *Republike*
28. Dragan Pjevač, Udruženje porodica nestalih i ubijenih u Krajini u Hrvatskoj

Organizatori skupa, uvodničari i posmatrači:

29. Milosav Stojković, Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, Srbija
30. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo
31. Maja Stojanović, Youth Initiative for Human Rights
32. Jelena Grujić, Fond za humanitarno pravo
33. Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo
34. Suzana Vidović, Fond za humanitarno pravo
35. Aleksandar Glišić, Fond za humanitarno pravo

Otvaranje skupa

Milosav Stojković: Možemo da počnemo. Dame i gospodo, dragi naši, naše porodice naših stradalnika, zemljaci i prijatelji, dozvolite da danas otvorim Konsultacije o programu koji nam je dostavljen, a pre toga, kako inače nalaže red, dozvolite da se prvo ja predstavim. Milosav Stojković, član Udruženja na funkciji zamenika predsednika Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, a sada u odsustvu našeg predsednika i vršilac dužnosti do povratka našeg predsednika. Dakle vršilac dužnosti predsednika Udruženja. Dozvolite takođe da ovde predstavim damu i gospodu koji će biti u radnom predsedništvu, u radnoj grupi, takođe dame koje će govoriti o sadržaju naše aktivnosti, pa ćemo krenuti redom. Gospođa Snežana Zdravković, iz Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, kancelarija Prokuplje. Gospodin Ljubiša Filipović, predsednik Udruženja kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji sa sedištem u Crnoj Gori odnosno u mestu Sutomore. Gospođa Nataša Kandić, predsednica Fonda za humanitarno pravo. Gospođica Maja Stojanović, koordinatorka Programa Incijative mladih [za ljudska prava]. Gospodin Saša Ristanović, predsednik Udruženja porodica sa kancelarijom u Štrpcu. Molio bih takođe da se svi pojedinačno predstavimo i upoznamo i da krenemo sa programom koji sam najavio. Pa krenimo od gospođice Đikanović. Izvolite Gordana.

Gordana Đikanović: Ja sam Gordana Đikanović, član Upravnog odbora Udruženja kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji i urednik časopisa *Kosmetske žrtve* za koji verujem da će da nastavi da izlazi jer već četiri meseca nismo u situaciji da izdamo broj. Hvala.

Nenad Popović: Nenad Popović, sin ubijenog Dragana Popovića iz Kline/Klinë.

Desanka Pejčinović: Desanka Pejčinović, majka kidnapovanog Slobodana Pejčinovića iz Peći/Pejë, inače redovan član Udruženja kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji.

Marinko Đurić: Ja sam Marinko Đurić, sin ubijenog Petra Đurića, inače Udruženje kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji.

Agron Shabani: Ja sam Agron Shabani, član Udruženja iz Rožaja, sekretar sam Egipćana, došao sam ovde zbog brata i oca koji su ubijeni na Kosovu.

Andelija Kontić: Ja sam Kontić Angelina, Udruženje *Crveni božur*. Ja sam došla zbog muža, on je nađen i sahranjen u Visokim Dečanima i tako dalje.

Dragan Pjevač: Dragan Pjevač, Udruženje porodica ubijenih i nestalih iz Republike Srpske Krajine i Hrvatske.

Vera Denić: Vera Denić, supruga kidnapovanog iz Kline/Klinë, Denić Cvetka.

Miroslava Rakočević: Miroslava Rakočević iz Prizrena/Prizren, član Udruženja za kidnapovana i nestala lica, Sutomore.

Milorad Vukelić: Milorad Vukelić iz Sremske Mitrovice, otac ubijenog vojnika 1998. godine na Kosovu i Metohiji.

Tanja Lončar: Tanja Lončar, novinar Republike.

Miodrag Jovanović: Jovanović Miodrag, znači zbog oca i babe koji su kidnapovani i ubijeni 1999. godine na Kosovu i Metohiji.

Milena Jovanović: Ja sam Jovanović Milena, član Udruženja *Crveni božur* u Sutomoru, zbog ubijenog supruga Jovanović Vojislava i svekrve Jovanović Božane, došli smo da bi tu istinu našu koju dugo čekamo, da bar jednom na dijelu vidimo.

Momčilo Lazić: Lazić Momčilo, *Crveni božur*, Sutomore.

Lozanka Radoičić: Lozanka Radoičić, majka ubijenog sina vojnika koji je sa još četiri svoja drugara, znači iz jedinice Niškog korpusa ubijen na jugoslovensko-albanskoj granici, karaula Košare, 30. septembra 1998. godine. Sa njim su poginula još dva vojnika junske klase i dva po ugovoru. Znači oni su imali 99 dana vojnog staža.

Zoran Drakulić: Zoran Drakulić iz Sutomora, sin ubijenog Radivoja Drakulića iz Prizrena/Prizren.

Arsa Milošević: Arsa Milošević.

Zoran Petrović: Zoran Petrović iz Đakovice/Gjakovë, raseljeno lice u Sutomoru, brat otetog Slobodana Petrovića iz Đakovice/Gjakovë.

Milena Parlić: Milena Parlić, član Udruženje kidnapovanih i ubijenih sa Kosova i Metohije i sestra kidnapovanog Vladimira Mladenovića.

Nataša Šćepanović: Nataša Šćepanović, ćerka kidnapovanih roditelja, otac je kidnapovan, identifikovan i sahranjen, a majka je još uvek na spisku nestalih i član Udruženja kidnapovanih i ubijenih sa Kosova i Metohije.

Milica Radunović: Milica Radunović, član Udruženja kidnapovanih i ubijenih i sestra nestalog Dragoljuba Bojića.

Saša Ristanović: Ja sam Saša Ristanović, dolazim iz Štrpca/Shtërpce, sin kidnapovanog, pa ubijenog Momčila Ristanovića.

Milko Milenković: Milenković Milko, Štrpca/Shtërpce. Sin mi je nestao u vojsci kao redovan vojnik na Košari/Koshajë, Đakovica/Gjakovë.

Milosav Stojković: U redu, hvala. Dužan sam samo jedno izvinjenje gospodinu Pjevač Draganu koga nisam u startu primetio. On je član Upravnog odbora Udruženja porodica nestalih i prognanih lica u Krajini i Hrvatskoj. Dame i gospodo, posle ovog uvodnog dela predavljanja dozvolite da samo sa par reči, a o tome će biti više u narednim diskusijama, kažem zbog čega smo danas pozvali ova lica koja su ovde prisutna i onda ću odgovoriti, da iznesu svoje predloge,

mišljenja, očekivanja, da ostvare svoj cilj konsultacije, rasprava o mehanizmu utvrđivanja činjenica o ratnim zločinima. Takođe o regionalnoj inicijativi za osnivanje REKOM-a. Rekao bih da ovaj proces koji je i dalje otvoren da svi naši učesnici današnji, svojim predlozima i preporukama doprineće stvaranju REKOM-a. Svakako da u prilog tome je značajno napomenuti da je osnivanje REKOM-a do sada podržala regionalna Koalicija koja broji 166 organizacija, oko 200 pojedinaca i takođe se i dalje brojačano povećava po pitanju prihvatanja i rada na REKOM-u. O tome će biti reči kasnije u najkraćim crtama, vezano kroz program, a sada idemo po programu i dnevnom redu koji vam je dostavljen. Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM-a, kroz istorijat konsultacija, govoriće nam predsednica Fonda za humanitarno pravo, gospođa Nataša Kandić. Izvolite gospođu Nataša.

Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM

Cilj konsultacija

Istorijat inicijative za osnivanje REKOM

Zašto REKOM

Nataša Kandić: Dobar dan svima. Ja ću se truditi da vam objasnim kakva je to inicijativa i u čemu se ona sastoji kada kažemo da je to jedna regionalna inicijativa. U aprilu mesecu, kao što se danas ovde održavaju konsultacije sa predstavnicima udruženja porodica nestalih i ubijenih, isto tako su održane konsultacije u ovom mesecu u Prištini/Prishtinë, u Splitu, Rijeci, Bijeljini, danas je takođe u Nišu, sutra su konsultacije u Srebrenici. Svi ti skupovi, kao i ovaj, su mali, najviše po 35 učesnika najviše da bi bilo prostora i vremena za svakog da može da iznese svoje mišljenje o toj inicijativi da se za nedela koja su počinjena počevši od 1991. godine, osnuje jedna regionalna komisija koja bi bila fokusirana na žrtve, koja bi se zalagala da se stvori jedan javni prostor na kojem bi žrtve i porodice žrtava mogle da govore šta im se lično dogodilo i da na taj način pokušamo da sve žrtve dovedemo u jedan ravnopravan, jednak odnos i da sve ono što se kaže o tome šta se dogodilo bude trajno zapisano i sačuvano. I da pokušamo da taj glas žrtava bude naš najveći garant da se nikada zločin više neće dogoditi na ovim prostorima. Kao što vidite danas ovde nema nikoga iz udruženja iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, sa Kosova. Reč je o tome, takav je plan, da u toku ove godine održimo između 70 i 80 konsultacija u svim državama bivše Jugoslavije, u svim post-jugoslovenskim zemljama, da se u okviru različitih grupa, počev od udruženja porodica žrtava, zatim u okviru organizacija mladih, organizacija za ljudska prava, onda u okviru istoričara, da se razgovara o ovoj inicijativi, o tome kakva bi trebalo da bude ta regionalna komisija. Šta znači ako kažemo da regionalna komisija treba da bude fokusirana na žrtve? Šta u stvari žrtve i društvo očekuju, šta bi trebalo uraditi da budemo sigurni da smo sve uradili da više nikada ne bude zločina i da buduće generacije oslobodimo od tog nasleđa prošlosti jer oni nemaju nikakvu odgovornost za ono što se dogodilo. Vaša deca, moj sin, nemaju odgovornost za ono što se dogodilo. Ali smo svi, kao što i Saša nema odgovornost za ono što se dogodilo, ali svi smo mi, počev od 1991. godine, tu smo. Neko je doživeo strašne stvari, da je ubijen sin, da je ubijen neko drugi, nestao, još uvek se ne zna o sudbini mnogih i mi imamo jednu obavezu da stalno pokušavamo da tu istinu o tome šta se dogodilo iznesemo u javnost, da se o svim žrtvama zna. Znači ostavimo po strani politike, da ostavimo po strani bilo kakva mišljenja o tome šta ko o kome misli ali da se fokusiramo na to da je važno da se formira i da se sačuva trajno sećanje, pamćenje o onima kojih više nema. Mi pravimo jednu malu brošuru

sa osnovnom porukom koja glasi *Da ljudi pamte ljude*. Ukoliko nema jednog trajnog, zapisanog dokumenta o tome šta se dogodilo, ukoliko to nije javno u toj meri da je priznato u drugoj državi, da je dostupno svima da to vide, onda to pamćenje ne ostaje, ne traje dugo i zato je dobra ova inicijativa koju su pokrenule organizacije za ljudska prava iz Srbije, Hrvatske i Bosne da se pokuša da se iznese ta istina o tome šta se dogodilo, da bude fokusirana na žrtve i da bude regionalna komisija. Ne mislimo da udruženja porodica žrtava ili organizacije za ljudska prava treba da prave tu komisiju. Takva komisija nikada ne bi uspela. Mi možemo da pokušamo da doprinesemo da se formira komisija koja će imati karakteristike, elemente, i koja će se baviti onim pitanjima za koja vi kao porodice žrtava smatrate da su najvažnija i za koje u ovim konsultacijama dođemo svi do nekih zajedničkih zaključaka, predloga, preporuka o tome kakva komisija treba da bude, kojim ratnim zločinima treba da se bavi, kako će da se organizuju ta javna saslušanja, kako će svi da govore, da li je moguće da se organizuje prostor da bi sve žrtve govorile, da li je moguće da se komisija na primer bavi, pored ubistava i nestanaka, da se bavi i pljačkama. Da li ta komisija može u saradnji sa postojećim komisijama da uradi nešto više da se dođe do podataka o tajnim masovnim grobnicama. Da li ta komisija može da prikupi podatke, dokaze koji mogu da pomognu tužilaštvima u Srbiji, u Hrvatskoj, na Kosovu, u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori da oni koji su odgovorni za ratne zločine izvede pred sud. Ali pri tom treba da budemo realni. Nema u istoriji ni jednog primera da su sudovi mogli da kazne i polovinu onih koji su počinili zločine. Tako da je dobro da vodimo računa o tome i da imamo u vidu da sudovi imaju svoja objektivna ograničenja. Među ta objektivna ograničenja je i ta činjenica dakle da je ljudski život ograničen, da svedoke nećemo imati za 60 godina, da je važno da pokušamo i preko ove komisije koja nije sudsko telo, da pokušamo da se svi podaci skupe, da se zapiše, da se napravi poimenični popis žrtava, da znamo imena svih koji su počev od 1991. godine stradali u borbama kao pripadnici vojske i policije, oni koji su ubijeni, koji su žrtve ratnog zločina i oni koji su još uvek nestali. Na ovim prostorima, vi znate svi, nikada nije bilo poimeničnog popisa žrtava, ni posle Prvog svetskog rata, ni posle Drugog svetskog rata. Sada je prilika da mi to uradimo. Mi smo počeli u Fondu za humanitarno pravo pre dve godine sa tim poimeničnim popisom žrtava i mislim da smo do sada prikupili oko 90 posto podataka ali 10 posto još uvek nedostaje. Mi hoćemo da pokušamo da sve one koji su stradali, ubijeni ili nestali, da o njima imamo podatke i da o svakoj toj žrtvi postoji kratak mali zapis o tome kako je ko, u kojim okolnostima stradao. I to je to nešto što je najvažnije za neko trajno pamćenje, za stvaranje nekog nasleđa koje će znači naše generacije preneti nekim budućim generacijama. I to će sve biti zasnovano na činjenicama i kada postoje činjenice onda više nema te priče „oni nisu žrtve“, kao što vrlo često možemo da čujemo da se kaže. Na primer često se za Srbe kaže „oni nisu žrtve, samo smo mi žrtve“. Na ovaj način kada budemo imali taj zapis žrtava, poimenični, onda više niko ne može da govori mimo tih podataka. U Bosni i Hercegovini je organizacija Istraživačko-dokumentacioni centar uspela da napravi taj poimenični popis i da kaže da je prema njihovim podacima, imenom i prezimenom, imaju popis u kome se kaže da je stradalo, ubijeno ili nestalo oko 99.000 i to je značajno s obzirom da su se, vi svi znate, da su kada je Bosna u pitanju uvek pominjali podaci, 200, 300.000 ljudi i ovo je dobro da konačno znamo da nije stradalo 300.000 ljudi nego da je stradalo oko 100.000 ljudi. Ipak je to velika stvar, velika, velika razlika između 200 – 300.000 i 100.000 ljudi. Sad bih htela da vam kažem šta se govori na ovim drugim konsultacijama, u Rijeci, Splitu, danas u Nišu, ja verujem da će na sličan način kao što se ovde razgovara, da će se i tamo razgovarati. Šta se razgovaralo u Bijeljini gde su bile konsultacije sa predstavnicima udruženja porodica žrtava i bošnjačkih i srpskih porodica. Porodice i članovi porodica govore o tome koje su zapravo njihove potrebe i očekivanja i od društva i od države

kada su u pitanju žrtve i gotovo da nema tih konsultacija u kojima članovi porodica kažu da su oni zadovoljni odnosom država i društva. Ima nešto razlike kada su hrvatska udruženja u pitanju. Onda tamo porodice vrlo često kažu, iznesu podatke na osnovu koji se vidi da o tim porodicama i žrtvama država brine mnogo više nego što je to u Bosni i Hercegovini ili u Srbiji ili u Crnoj Gori ili na Kosovu. Ali jedan od zaključaka koji se stalno može čuti, a to je da je svima vrlo važno da žrtve imaju jedan jednak, ravnoparvan odnos, da se o svim žrtvama zna, da postoji to javno znanje o tome šta se kome dogodilo. Zatim, svuda udruženja porodica žrtava očekuju da bi ta Komisija mogla više da pomogne u rešavanju sudbine nestalih nego što je to do sada urađeno. Vi svi znate da već dve, tri godine, kada su u pitanju nestali na Kosovu, stoji ta stalna brojka, 1.900 do 2.000 i da se ta brojka ne pomera. Isto tako ste čuli da u Institutu za sudsku medicinu u Prištini/Prishtinë postoje nekih 400, 450 tela koja ne mogu da budu identifikovana, da nemaju načina da identifikuju nego se sada izgleda pokreće taj neki proces da sve porodice koje su na Kosovu treba ponovo da daju krv i da se pokuša na osnovu toga da se dođe do podataka kome pripadaju ova tela i posmrtni ostaci koji se nalaze u mrtvačnici, odnosno Institutu za sudsku medicinu na Kosovu. Da li ova Komisija o kojoj mi govorimo, REKOM, da li ona može da reši sudbinu nestalih? Moje mišljenje, a imajući u vidu iskustvo raznih komisija koje su organizovane u svetu u zemljama u kojima je bilo rata, ta Komisija može, ukoliko postojeće komisije kojih ima, kao što postoji ovde državna komisija u Srbiji, postoji državna komisija u Bosni i Hercegovini, zapravo tamo postoji Institut za nestale koji je nastao na osnovu dogovora sa Međunarodnom komisijom za nestale i to je znači Institut za nestale koji se bavi sudbinom nestalih, i Bošnjaka i Hrvata i Srba, komisija koja postoji u Hrvatskoj, postoji komisija i na Kosovu, da te Komisije bi mogle da sarađuju sa ovom regionalnom komisijom i da u stvari ima više izgleda da bi ta neka regionalna komisija mogla doći do podataka o sudbini onih nestalih o kojima se još ne zna ništa. Mi danas imamo podatak da je još uvek, znači počevši od 1991. godine ima oko 16.500 nestalih. Naravno najviše ima, još uvek, nestalih u Bosni i Hercegovini ali je veliki broj i kada su u pitanju nestali na Kosovu i Metohiji, počevši od januara 1998. godine, pa do negde kraja 2000. godine zato što su se do tada otmice i nestanci vrlo često događali. Šta nam je cilj u ovim konsultacijama. Prvo, vi svi znate da do sada nije bilo neke regionalne debate o tome šta se dogodilo, o tome šta je potrebno, koja su očekivanja porodice žrtava, o tome da postoji jedna zajednička inicijativa. Posle rata, znači zaključno sa ratom na Kosovu, ovo je prva regionalna inicijativa, znači da su se porodice udruženja žrtava, da su se udruženja žrtava, nevladine organizacije, da imaju isti jedan pristup, a to je da bi neko regionalno telo moglo mnogo više pomoći nego razne te nacionalne komisije. I to je dobro. Ako znači mogu udruženja porodica da se regionalno povezuju, da regionalno sarađuju, ako mogu organizacije za ljudska prava, organizacije mladih, ako mogu istoričari, ako mogu ženske grupe, onda razna udruženja raseljenih, izbeglica, ako oni mogu zajedno znači da komuniciraju, da sarađuju na pitanjima koja se tiču žrtava, nestanaka, onda je to velika stvar i to može da doprinese i uspostavljanju boljih odnosa među vladama na prostoru bivše Jugoslavije. Ako znači ove konsultacije, za koje je predviđeno da traju do kraja 2010. godine, znači i na ovom nacionalnom nivou, a onda ćemo povremeno imati i regionalne konsultacije, da to znači da ćemo na primer napraviti skup, ovakve konsultacije, sa predstavnicima udruženja iz Hrvatske, sa Kosova i Bosne i Hercegovine, da jednostavno onda zajedno razgovarate o tome, iznosite svoj stav o tome šta vi mislite kakve osobine, kakve karakteristike treba da ima ta regionalna komisija da bi se u regiji ipak formirala jedna, da kažem jedno zajedničko pamćenje o tome. Zajedničko pamćenje o svim žrtvama, da bi se u Hrvatskoj znalo šta se događalo na Kosovu, da se u Bosni i Hercegovini takođe zna šta se događalo u Hrvatskoj, da se u Hrvatskoj zna šta se događalo u Krajini, da se

zna šta je bilo 1. maja, da se zna šta je bilo 4. avgusta 1991. godine ali isto tako da se zna o svim žrtvama. I to je snaga ove regionalne inicijative, u tome što povezuje sve žrtve, što povezuje porodice žrtava. Bez tog povezivanja, bez povezivanja unutar civilnog društva, nema te snage koja može zbilja da napravi ono što je zamišljeno, a to je da se stvori jedna komisija koja će biti fokusirana na sve žrtve, koja će da napravi preporuke, da napravi jedan izveštaj za koji ćemo moći da kažemo „e on govori tačno o onom što se dogodilo“. Ovaj izveštaj govori, pa ćemo da kažemo, taj izveštaj govori o onome što smo mi rekli, što smo mi govorili u ovim konsultacijama. Ali da bi se to dogodilo, ta regionalna saradnja mora da bude vrlo jaka, vrlo organizovana, moramo da dođemo do tog jednog modela Komisije, a onda, sa milion potpisa, mi moramo da budemo, mi možemo onda da budemo vrlo jaki i da od svih vlada, od svih vlada u regiji bivše Jugoslavije, tražimo da usvoje tu inicijativu i da te vlade nekim međunarodnim, međudržavnim ugovorima donesu odluku o formiranju te Komisije. Znači ne možemo je mi formirati. Mi možemo da dođemo da opišemo, da napravimo Statut te komisije, da onda tražimo od tih država da oni upravo formiraju komisiju onakvu kakvu mi mislimo da je najbolja, da će najviše odgovarati upravo na to što hoćemo da bude fokusirana na žrtve i da zapiše, iznese, utvrdi celu istinu o tome šta se događalo, počevši od januara 1991. godine. Znači udruženja porodica i svi oni koji učesvuju u ovim konsultacijama imaju jedan veliki zadatak, a to je da u ovim konsultacijama svi misle o tome šta bi bilo dobro, kako bi ta Komisija najbolje funkcionisala, a i onda, kada dođe vreme prikupljanja potpisa, počevši od juna sledeće godine, da se onda svi angažujemo u tome i da onda, kada skupimo milion potpisa, kada izgradimo taj model komisije, onda mi idemo prema nacionalnim vladama. Da li je to pretežak zadatak? Ja lično mislim da nije, da to nije, da kažem neka specijalna nauka, tu se radi o sudbinama ljudi. Svi se sada slažu da bi ta komisija trebalo da se bavi rešavanjem sudbine nestalih. Ja čvrsto verujem da će ta komisija, ako postoji dobra medijska kampanja, da će početi ljudi da se javljaju, da će da otkrivaju podatke o masovnim grobnicama ili da iznose podatke o tome kako su neki ljudi stradali, kako su ubijeni, ko su počinioci i da ćemo imati zapravo jedno otvaranje prema toj prošlosti. Ako se to dogodi, ako znači uspemo i ako ove dve godine stalno držimo ovu temu da hoćemo da znamo šta se dogodilo, da hoćemo da sve tu bude zasnovano na činjenicama onda je to već velika stvar. Ja ću samo da vas podsetim kako su uopšte razna udruženja počela da se povezuju. Da nije bilo Međunarodne komisije za nestala lica, ICMP, nikada ne bi došlo do povezivanja udruženja. I to je nešto što je velika stvar koju je ta Međunarodna komisija za nestala lica učinila. Ko je nekad mogao da zamisli da će predstavnici iz hrvatskih i srpskih udruženja sedeti zajedno? Ko je mogao da zamisli tu situaciju da predstavnici albanskih udruženja i srpskih udruženja da će da sednu zajedno? Doduše tih sastanaka između albanskih i srpskih udruženja danas ima manje ali ja čvrsto verujem da ova jedna regionalna inicijativa, da na primer taj Peti forum koji će se održati u Podgorici, da sve to doprinosi da se uspostavi ta saradnja ali na onome što je zajedničko, a to je da se ta istina o tome šta se dogodilo mora znati i da mora da postoji ravnopravan odnos svih žrtava. Ja bih vas zamolila kada danas dođe ta rasprava o tome, da vodite računa o tome da nam za to nisu najpotrebniji eksperti koji bi stvorili taj model. Njih ćemo takođe, formiraćemo neku radnu grupu od eksperata ali ti eksperti ne mogu da rade ako nemaju predloge, preporuke, od onih koji učestvuju u konsultacijama od porodica žrtava, od organizacija za ljudska prava, od mladih. Znači mi smo ti najpozvaniji, vi ste pozvani, mi iz organizacija za ljudska prava, istoričari su takođe pozvani da govore o tome šta bi bilo dobro kada je reč o toj komisiji, o REKOM-u, koje karakteristike da ima, koje elemente, na koji način će na primer ta komisija da radi. Da li ta komisija treba da ima kancelarije u svakoj državi, gde će biti sedište te komisije, ko će biti članovi tih komisija. Članovi komisije treba da imaju

veliki ugled, da su to ovi ljudi koji su svih ovih godina pokazali veliku posvećenost onome što su ta pitanja, pre svega žrtvama, moraju da budu pojedinci u koje će porodice žrtava da imaju poverenje, da će biti objektivni, da će voditi računa da svi podaci i činjenice budu provereni, da nema podataka koji ne mogu da izdrže, znači da izdrže istorijske provere, provere nekog budućeg vremena. Ono što je takođe bitno, ono o čemu treba voditi računa, a to je na primer da li ta Komisija treba da se bavi, osim slučajeva masovnih ubistava, nestancima, da li na primer treba da se bavi silovanjem? Na koji način bi žrtve silovanja svedočile? Da li je dobro da oni javno svedoče? Da li treba da postoje neka javna saslušanja? Šta ćemo uraditi ako na primer neki počinioci hoće da iznesu o tome šta su oni radili, kako se treba odnositi prema tome? Da li uključiti njih ili šta raditi ako neko predloži i kaže „e pa, mi ćemo dati podatke o tajnim masovnim grobnicama ako nam se smanji kazna ili ako neko traži amnestiju“? O svemu tome treba dati mišljenje, treba diskutovati, ne može se odmah na početku sve reći „mi smo stava da nećemo da uključujemo počinioce“ Treba sagledati svako ovo pitanje, svaki elemenat sa svih strana, a onda kada se to ovako diskutuje u okviru nacionalnih udruženja onda to posle treba izneti na te regionalne konsultacije, pa diskutovati sa porodicama iz Hrvatske, sa Kosova, iz Crne Gore, iz Bosne i Hercegovine, kako bi se došlo do nekih zajedničkih predloga. Čini mi se da bi u ovom trenutku možda bilo dobro da ja stanem, da možda govorimo malo o tome kako su se neka druga društva odnosila kada su imala ovaj najstrašnji zapravo ljudski problem, kada se dogodi rat, kada se čine ratni zločini, kada porodice moraju da napuste svoje domove, kada se čine, kada dolazi do toga da nestaje, kada je neko ubijen, kada ima puno ubijenih, kako su se ta neka druga društva, kako su se odnosila prema tome. Ima oko 35 do 40 primera u svetu sa sličnim iskustvom kao što je naše. To znači da su imali rat na svojoj teritoriji, da su imali ratne zločine, da su imali nestanke i da su pokušavali da se na neki način, da se fokusiraju na to što se dogodilo, da ne dozvole da se to zaboravi, da ne dozvole da nema zapisanog pamćenja, da ne dozvole da se to samo pamti u okviru porodice. Imaju znači iskustva u tome kako su društva učestvovala. Moj je utisak da nema više nekog javnog interesa za to što se dogodilo, da su porodice, manje više... Eto razgovaraju u okviru udruženja kad ima prilike da se nađu, da političari o tome govore u određenim prilikama koje su obavezno neke političke situacije ali da nema društvene, državne brige ni o porodicama, niti o tome kako će da se sačuva, kako će da se formira to neko istorijsko pamćenje. A društva bez pamćenja, bez istorije, uvek su prepuštena da se na njihovim prostorima ponovo dogode neki zločini. Zato je ova regionalna inicijativa važna, zato što je to da kažem pokušaj da se formira nešto što će biti prepreka, što neće dozvoliti da se nikada više ovde zločin ne ponovi. Koja su ta društva i iskustva o kojima će Maja da nam govori? Pa kad kažemo između 35 i 40, to ipak govori da nema mnogo zemalja, država u svetu koji sebi dozvole da imaju rat i ubijanje. Tako da treba da imamo u vidu i to da mi znači nismo neka lepa društva ako smo dozvolili da se na ovim prostorima vodi rat, da ima ubijanja, da smo svi do 1991. godine živeli zajedno, slobodno putovali, a da se onda dogodilo ono što se retko kom društvu i narodu događa. Pa evo, čini mi se da je nekako vreme da ja stanem, a da gospodin Stojković odredi šta dalje radimo odnosno u skladu sa dnevnim redom.

Milosav Stojković: Hvala gospođo Kandić. Nastavljamo sa radom. Molim vas pre slušanja sledećeg, mislim Maje Stojanović, dozvolite mi samo da u okviru ovih pitanja koja su vam data na dnevnom redu, imate ih kod sebe, treba da uočimo nekoliko tih podpitanja koja će biti značajna za naše kasnije diskusije, razmatranja i analize koje će se finalizirati i završiti predlozima, a to su kako, na koji način izabrati određene kadrove iz našeg Udruženja koji će dosledno da ističu interese odnosno način na koji vide kompletan ovaj projekat organizacije u

skladu sa našim interesima. Koji je to kvalitet ljudi koji odgovara tim zahtevima? Sledeće, koje to vrste kršenja ljudskih prava treba REKOM da rešava? Da li su to ubistva, pljačke, silovanja, nestanak ljudi, pronalaženje žrtava, sudbina nestalih i tako dalje? Značajan je period, da li će to biti period koji je okvirno dat u materijalu, od januara 1991. godine pa do kraja 2001. godine ili smatramo da bi to eventualno zbog događanja i tragičnih stvari koje smo imali na Kosovu i Metohiji, ta događanja se nastavila. Dakle to su sve pitanja koja daju mogućnost da razmatramo, predložimo, vidimo i tako dalje i tako dalje. Takođe je značajno da u ovoj diskusiji izvučemo koja je to teritorija istrage, da li su to post-jugoslovenske države, bivše republike, pokrajina Kosovo i Metohija ili pak da uključimo posebno aktuelno i susednu Albaniju. Tragični događaji oko uzimanja transplantacije, prodaje organa i tako dalje i tako dalje, da ne bih ja u okviru toga dužio. Takođe ovde ćemo razmotriti i govoriti o mandatu Komisije u saradnji sa drugim instrukcijama. Pomenut je ICMP i u tome i mi imamo učešća i tako dalje ali kako i na koji način, naša vizija i takođe, ovo sam stavio kao poslednju tačku u okviru ovoga o čemu ćemo mi diskutovati u skladu sa dnevnim redom, šta mi smatramo i koji je to uslov obeštećenja od naše matične države, treba očekivati i zahtevati materijalna, novčana kompenzacija; takođe da razmišljamo o Danu sećanja na naše žrtve, o spomenicima, o memorijalnom centru i tako dalje i tako dalje. Dosta je tih otvorenih pitanja, a kao uvodno izlaganje o tom pitanju, o tim iskustvenim normama, gospođica Maja Stojanović. Izvolite.

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava

Maja Stojanović: Hvala puno. Kao što je već rečeno jeste da bih ja na početku istakla da sve ono što se dešavalo u ostalim državama gde su imali priliku da osnuju komisije, kako su se u većini slučajeva zvale komisije za istinu i pomirenje ali uglavnom komisije koje su se bavile činjenicama o zločinima koji su se dešavali u prethodnim sukobima ili pod diktaturom jeste stvar da ni jedan od ovih slučajeva ne možemo da direktno primenimo na slučaj sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Ni jedan od ovih slučajeva se nije dešavao u više država, ni jedan od ovih slučajeva nema toliko različitih teritorija i etničkih grupa koje su uključene u sam slučaj tako da sva ova iskustva o kojima budemo govorili danas jesu samo primeri i nekakav način da mi vidimo šta od ovih iskustava možemo da upotrebimo i da iskoristimo u našem slučaju. Naročito je veoma bitno da kada govorimo o tome šta možemo da upotrebimo i šta će nam značiti i prilikom prikupljanja potpisa i prilikom osmišljavanja i madata i ostalih segmenata koji su vezani za samu Regionalnu komisiju jeste bitno da uzmemo u obzir i kulturu i tradiciju svih naroda koji su živeli na teritoriji bivše Jugoslavije. Da vidimo šta je to što je tim narodima potrebno, šta je to što će da obezbedi da se ovako nešto više nikada ne dogodi. Kada govorimo o komisijama, prva stvar koja je bitna da se kaže jeste da to nije zamena za suđenja, da to nije zamena reforme institucija, da to nije zamena za različite programe reparacija koji su takođe neophodni i koji se u principu skoro uvek paralelno dešavaju u svim državama. Što se tiče razlike recimo vezano za iskustva drugih, razlike vezane za suđenja i za rad komisija, po meni je jedna od najbitnijih razlika šta je to u fokusu komisija koje su radile u zemljama koje smo pominjali i koje ćemo da pomenemo. Glavna razlika jeste to što je fokus komisija – žrtva. Fokus komisija – žrtva u smislu da je žrtva ta koja je bila saslušavana, koja u stvari ima priliku da da svoje viđenje o celokupnom događaju koji se desio, žrtva je ta koja ima mogućnosti i pravo da istakne zašto je to bitno i šta je to najbitnije što se njoj desilo tokom tog oružanog sukoba ili nekog određenog zločina koji se desio, za razliku od

suđenja, i sami znate, gde je glavni onaj ko je počinilac, gde se u stvari ispituje krivična individualna odgovornost počinioca i žrtve koje budu dovedene na to suđenje, a u stvari imaju pravo da kažu samo ono što one znaju, konkretno vezano za tog počinioaca, tako da je sve ono što se radi na suđenjima u stvari veoma usko vezano i veoma zatvoreno za onaj širi pogled žrtve koji je u principu neophodan kada se govori o komisijama. Što se tiče ova druga dva mehanizma koja sam pomenula, tih programa reparacije i institucionalnih reformi, komisije ne zamenjuju ova dva mehanizma ali ono što je bitno je da komisije mogu da daju preporuke o tome kako je bitno da se ovi mehanizmi u nekom društvu primene. Samim tim što je njima u fokusu žrtva, potrebe žrtava su najbitnija stvar, za u stvari ove preporuke i za ono što komisija na kraju svog rada daje kao preporuku državama, u ovom slučaju kod nas državama koje su je osnovale. Kada govorimo o ovim segmentima rada komisije i iskustvima drugih, prva stvar koju moramo da pomenemo jeste osnivanje komisija. Osnivanje komisija može da potekne od različitih segmenata društva. Dva najbitnija načina na koji se osnivaju komisije jesu parlament i jesu predsednik. Takođe komisije u različitim zemljama su osnivale neka ministarstva vlada, u dosta slučajeva su imale uticaja međunarodne organizacije, međutim ova dva najšestća slučaja, predsednik i vlada nam daju neke pozitivne i negativne strane toga šta se u stvari desi kad jednu komisiju osnuje predsednik, a jednu parlament. Kada komisiju osnuje predsednik, što smo imali na primer u slučajevima Argentine ili Čilea, to jeste mnogo brži način i jeste u principu način na koji se do te komisije mnogo brže dođe, na neki način se mnogo brže ispune te želje žrtava da se utvrde činjenice. S druge strane, kada komisiju osnuje parlament to je mnogo duži proces, primer tog procesa smo imali u Južnoj Africi kada je osnivanje same Komisije odnosno konsultativni proces oko osnivanja Komisije trajao od 1995 do 1996. godine, kada je Komisija počela sa radom i ono što je pozitivna stvar u tome je kada komisiju osnuje parlament jeste da se za osnivanje komisije uzimaju stavovi žrtava, stavovi porodica žrtava, uzimaju se stavovi različitih organizacija u društvu, stavovi stručnjaka, to jest tu prethodi neka mnogo šira javna rasprava i uzimaju se svi segmenti, i kontekst i ono što se dešavalo i dužina sukoba u obzir i na taj način sama komisija koja se osniva na taj način jeste mnogo prihvaćenija od društva. Ono što na primer imamo problem kod osnivanja Argentinske komisije jeste da je ona, baš zato što je osnovana od strane predsednika, veoma dug period svog rada je imala da u stvari izlobira razne organizacije i da obezbedi podršku udruženja žrtava i nevladinih organizacija koje su radile u Argentini. Tako na primer postoji organizacija *Majke sa Majskog trga* [Madres de Plaza de Mayo] koja čak i do kraja nije prihvatila rezultate Komisije što je bilo veoma negativna stvar u odnosu na samo osnivanje Komisije. Što se tiče osnivanja u principu potrebno je, kao što sam rekla, postoji više oblika. Ono što mi treba da uzmemo iz tih iskustava jeste to koliko nam je neophodna podrška svih društava u regionu da bi ova Komisija imala dovoljan integritet, da bu rezultati koje ova Komisija utvrdi bili prihvaćeni od svih relevantnih faktora u društvu. Što se tiče drugog segmenta koji bih sad spomenula, to su kriterijumi i način izbora Komisije. Kriterijumi izbora članova Komisije i način izbora njihovih članova. U našem slučaju to se smatra velikim problemom i ja bih htela da naglasim da je u principu to bio problem i u svim ostalim zemljama. Nigde nije bilo lako naći članove komisije, nigde nije bilo lako osmisliti i primeniti kriterijume koji su nama bitni za te članove Komisije tako da je to jedna od stvari koja verovatno ni ovde neće biti laka. Što se tiče načina osnivanja komisije obično se u državama gde je predsednik osnovao komisiju, on predloži članove komisije što je ponovo jedan brži način ali ponovo su ti članovi komisije pod znakom pitanja što se tiče integriteta, podrške i ostalog od strane šireg društva, žrtava, nevladinih organizacija i tako dalje. U Južnoj Africi je taj proces na primer bio veoma dug i tu je bio otvoren javni konkurs za članove Komisije. Za taj javni konkurs za buduće članove Komisije

koji će biti birani mogli su da predlože porodice žrtava i organizacije i bilo koji javni faktori u društvu. Posle tog prvog kruga prijavljivanja gde se prijavilo oko 300 ljudi taj krug je smanjen na 50 ljudi i organizovan je Odbor, Komisija koja je u principu ispitivala te članove i ono što je veoma bitno jeste da je rad ove Komisije bio javan tako da su svi oni faktori u društvu koji su bili zainteresovani za samu Komisiju, za to ko će u stvari da budu članovi Komisije, imali priliku da prate ispitivanje svih ljudi koji su se prijavili da budu članovi ove Komisije. Tokom ovog selekcionog perioda, tokom tih ispitivanja, ono što je Komisija ispitivala jeste njihova ranija uključenost i gde su oni u stvari bili i šta su radili dok je aparthejd bio aktuelan. Dakle ono što je bitno jeste taj proces koji se u principu zove veting, a koji ima cilj da se vidi da li su neki od tih ljudi koji su se prijavili za članove Komisije bili na neki način, bilo kako uključeni u zločine koji su se dešavali, na neki način podržavali zločine ili opravdavali. Tako da je javnost tog saslušanja i pitanja koja su njima postavljana obezbedila to da ljudi koji su kasnije izabrani za članove Komisije imali integritet kao i podršku svih relevantnih faktora u društvu, a najvažnije podršku organizacije žrtava i žrtava koji su tada bili, tako da je proces, iako je bio duži, iako je mnogo komplikovaniji od samog imenovanja žrtava, imenovanja članova Komisije koje smo imali u Argentini, mi smo ih takođe imali u Komisiji koju je u jednom trenutku osnovao Koštunica, jeste pokazalo da je to jedan od načina koji mnogo prihvaćeniji za žrtve i za ostale kojima je bitno da članovi Komisije imaju određeni integritet. Što se tiče kriterijuma za izbor članova, oni se razlikuju od komisije do komisije i kao što smo čuli bilo bi dobro da kasnije u samoj diskusiji mi pričamo o tim kriterijumima i šta je nama bitno da ti članovi Komisije ispunjavaju da bi uopšte bili tu. Postoje različiti kriterijumi, ono što je najbitnije jeste integritet, da su članovi Komisije nezavisni. Ono što je primer iz skoro svih komisija jeste da političari i oni koji obavljaju političke javne funkcije nisu u komisiji i nemaju pravo da budu u komisiji tako da je izbor članova od komisije do komisije različit. Ono što je takođe bitno jeste da se zastupljenost određenih grupa u komisiji veoma poštovala i da je to možda jedan od segmenata koji bi trebalo da razmatramo kada budemo pričali o članovima Komisije koja bi ovde radila. Na primer u Južnoj Africi je bilo veoma važno iz koje su etničke grupe, koje su rase ili kog pola da bi u principu zastupljenost u samoj Komisiji bila važna. Što se tiče na primer Čilea, u Čileu je Komisija bila sastavljena od polovine članova koji su bili iz nevladinih organizacija žrtava, a pola članova koji su bili za Pinočea tako da je u principu tu dolazilo do nadglasavanja i nekih drugih stvari koje isto treba da se uzmu u obzir kada se bude smišljalo koji je to u stvari balans koji treba da se napravi u Komisiji tako da rezultati Komisije, ono do čega Komisija dođe u stvari bude, ima veliki integritet i ima dosta uticaja na ono što se posle dešava. Kada govorimo o mandatu Komisije, to je jedna od najbitnijih stvari koje se vezuju za Komisiju. U principu mandat same Komisije određuje koliko će Komisija da bude jaka. Kada pričamo o mandatu jedna od stvari je šta će ta Komisija da radi. Da li će ona da uzima izjave žrtava, na koji način će da uzima izjave žrtava, da li će da ima pristup dokumentima koji su u posedu državnih institucija, u principu šta i na koji način ona dolazi do tih podataka koje skuplja. Da li ona ima svoje tomove koji se u principu bave prikupljanjem podataka, na koji način se arhiviraju ti podaci, sve ono što je vezano za samo prikupljanje podataka i načine na koji se prikupljaju podaci. Kad pričamo o mandatu takođe je bitan vremenski period koji smo već pomanuli, a koji je vezan za to koji vremenski period sama komisija istražuje, znači od kog do kog datuma se istražuju određeni zločini kao i vremenski period pod čime podrazumevamo koliko komisija radi. Iskustva drugi zemalja je da komisije rade u periodu od jedne do tri godine i u principu to je neki optimalni termin, prvo da ta komisija ima dovoljno vremena da obavi sve istrage koje su potrebne, a drugo da period ne bude previše dug kako bi se na rezultate i na zadovoljenje potreba

i rezultat te Komisije bio taj spisak ljudi koji su nestali tokom sukoba. Takođe u Čileu su se žrtava čekalo previše dugo. Neke od komisija su bile limitirane u odnosu na to šta su istraživale. Na primer u Argentini se Komisija fokusirala na to da istražuje nestanke ljudi tako da je glavnofokusirali samo na smrtne ishode tako da se tamo postavljalo pitanje da li je bilo potrebno proširiti mandat Komisije, da se u principu, svi oni koji se osećaju žrtvama tog sukoba, te diktature, da budu u principu na spisku žrtava. To se i ovde posatvlja kao pitanje, a kao što je Nataša pomenula da li će se istraživati silovanja, ko su sve žrtve, koja vrsta zločina je u principu ono što je nama bitno da Komisija istraži i koji nama rezultati i koji spiskovi, kojih žrtava su nam potrebni da bi bili zadovoljni radom te Komisije da bi ona mogla da predstavlja ono što smo mi u principu hteli od same Komisije. Kada govorimo o mandatu Komisije ja sam pomenula ta saslušanja žrtava i u principu izjave svedoka koje se uzimaju. I kada pričamo o tome dolazimo do tog javnog saslušanja žrtava. Naime nisu sve komisije imale javna saslušanja žrtava. Do Južnoafričke komisije to je uglavnom bilo, ne bih rekla tajno ali zatvoreno, u principu samo za neki uzan krug ljudi vezanih za samu komisiju i one koji su hteli da prisustvuju komisiji. Međutim Južnoafrička komisija je uvela jedan novi način saslušanja i slušanja žrtava i to je bilo veoma javno, to je bilo prenošeno preko medija, bilo je otvoreno za javnost i za sve one koji su hteli da čuju i imali nekog interesa, to jest kad govorimo o porodicama žrtava, imali interesa da se njihov glas čuje. Ono što je bio veoma veliki pomak prilikom tih javnih slušanja žrtava jeste, prva stvar je da je to dalo dobru osnovu za kreiranje tog zajedničkog sećanja, zajedničkog društvenog sećanja o tome šta se dešavalo. Ono što je nama neophodno u principu u bilo kom konfliktu ili nakon bilo kog konflikta ili diktature jeste da se stvori to da ono što se nekoj žrtvi dešavalo ne ostane samo to što se dešavalo toj žrtvi već da postane zajedničko sećanje svih nas i da se to što se dešavalo da to uđe u udžbenike, da to uđe u neke sisteme koji mogu da budu obrazovni ili neki drugi ili da na taj način u stvari postane nešto za šta svi zanju, a ne nešto što samo žrtve ili porodice žrtava znaju. Tako da što se tiče javnih saslušanja pokazalo se kao bitno po iskustvima ostalih zemalja da se ta javna održavaju blizu žrtava, da se u principu održavaju u tim mestima odakle su žrtve i gde su sve počinjeni zločini. Cilj toga jeste da se na tim mestima imenuju počiniooci, da se na tim mestima komšije i svi oni koji znaju nešto o zločinima, a nikad se o tome nije javno pričalo, saznaju šta se dešavalo. Da ne postoji mogućnost da se u nekim zajednicama zločinci i žrtve šetaju na istom mestu, a da se to ne zna. Da se napravi jasna podela iz pozicije žrtava, ko je tu zločinac i ko je preživio neku vrstu zločina i kršenja i bilo kakve povrede ljudskih prava, a ko je tu zločinac i koji treba na neki način da odgovara. Ono što je bitno su ovlašćenja komisije, odnosno šta komisija u startu dobija kao svoja ovlašćenja. Ja sam već pomenula, to su te izjave, ona uzima izjave od žrtava, ona može takođe da ima na neki način ovlašćenje da nekog natera da dođe i da svedoči. Znamo da to može da bude veliki problem da svedoci neće da dođu da daju izjave pred komisijom. Na primer Južnoafrička komisija je imala taj segment da u principu pozove nekog da svedoči. Ono što je Južnoafrička komisija imala, što ovde stalno proizvodi razna sporenja oko toga jeste da je imala taj princip amnestije i ono što je odluka... naravno da je u Južnoj Africi bilo za i protiv takve odluke. U principu ono što je bilo za takvu odluku jeste da se u stvari čula prava istina o tome šta se dešavalo, da su zločinci imali, mogli i morali da u principu kažu u kojima su sve zločinima učestvovali, gde se nalaze žrtve, gde se nalaze tela žrtava, gde se nalaze masovne grobnice i u principu da na neki način tačno ukažu prstom na sve one koji su bili deo tog zločina. Ono što jeste protiv tih amnestija i što se ovde stalno pominje jeste to da se onda smanjuje ta odgovornost počinilaca, to je jedno veliko pitanje, međutim takođe međunarodnim krivičnim zakonom je amnestija zabranjena tako da se Komisija koja se ovde osnuje uopšte ne bi bavila pitanjem amnestije. Ali ono što jeste pitanje je da li

počinioci zločina treba da dobiju priliku da pred Komisijom govore o tome šta se desilo i da li je to jedan od načina da u principu dobijemo više informacija o tome šta se desilo. Kada pričamo takođe o mandatu Komisije, ja sam pomenula Komisiju u Argentini koja je imala mandat da sprovodi istragu o nestalim licima, postavlja se takođe pitanje na koje načine se ostvaruje uloga te Komisije da istražuje gde se nalaze nestala lica, da pronalazi dokaze, ispituje svedoke o tome gde se nalaze nestala lica. Kada govorimo o tim javnim saslušanjima žrtava, veoma je bitno da se pomene da ne mogu sve žrtve i svi svedoci da budu javno saslušani. Prvi i najvažniji razlog je zbog toga što postoji jako mnogo žrtava pa nije moguće fizički da svi oni dobiju mesto, vreme da javno iznesu to šta im se desilo ali je onda većina komisija pokušavala da nađe te neke obrasce kršenja povreda ljudskih prava, obrasce zločina i da pokrije sve te obrasce zločina različitim svedočenjima žrtava. Tako da je veoma bitno da i ovde nakon tog nekog kreiranja mandata Komisije da se vidi da sama Komisija donese odluku o tome koje bi to žrtve javno govorile i koje žrtve bi imale priliku da u javnosti, kroz medije, kroz različite mehanizme javnog publikovanja toga šta se njima desilo, iznesu te činjenice. Ono što je takođe bitno vezano je za preporuke te Komisije. Dve bitne stvari koje Komisija na kraju svog rada treba da donese su prvo izveštaj. Izveštaj treba da sadrži popis žrtava sa tačnom naznakom šta se desilo tim žrtvama, ko je na neki način odgovoran za to što im se desilo, gde im se to desilo, to jest sve činjenice i sve pojedinosti do kojih Komisija može da dođe, a vezano je za neki zločin i to bi trebalo da ima jedan već veoma kompaktan popis žrtava koje Komisija istražuje u tom periodu u geografskom segmentu koji Komisija istražuje. Druga stvar koju Komisija daje su preporuke i kad su u pitanje preporuke govorimo o veoma važnoj preporuci koja je vezana za reparacije. Kada govorimo o reparacijama one mogu biti materjalne, mogu biti simboličke. Materjalne reparacije mogu da budu kolektivne reparacije koje u principu država određuje za sve žrtve kao na primer penzije koje mogu da primaju porodice žrtava dok su žive. Tako najbolji primer reparacije bio u Čileu gde je država odlučila da sve porodice žrtava primaju penzije da svi članovi porodice, u principu mlađi članovi porodice, imaju priliku da dobiju besplatno obrazovanje. Takođe oni su imali besplatnu socijalnu negu do kraja života. To je na neki način taj segment materjalnih reparacija koji je u Čileu najbolje primenjen. A drugi segment su te simboličke reparacije, to su memorijali, to su različiti načini na koje se neko društvo seća šta je bilo, to je taj glavni segment kolektivnog sećanja koji je i nama ovde potreban i svakom društvu gde su se vršili zločini za vreme diktature ili nekog sukoba. I to bih navela primer iz Čilea gde je primer simboličke reparacije gde je predsednik Čilea svim žrtvama koje su bile na popisu poslao izveštaj Komisije sa naznačenom stranicom gde se nalazi ime žrtve iz te porodice sa pismenim izvinjenjem toj žrtvi zbog toga šta se njoj desilo. Tako da Komisija u svakom slučaju može da bude veoma kreativna što se tiče simboličkih reparacija. Ono što mora da uzme u obzir jeste šta su potrebe žrtava i na koji način bi žrtve bile barem delimično zadovoljne principom i sistemom reparacija koje država donese. Tako da u principu ja bih ovde završila vezano za iskustva. Volela bih da se kasnije pojavi pitanje o svim ovim pitanjima vezano za Komisiju ovde i još jednom napominjem da ova iskustva ni su nešto što mi možemo samo da uzmemo i da primenimo tako kako jeste već je način da vidimo šta je to iz neke komisije za nas dobro, šta je loše i šta je ono što nama ovde odgovara da bi Komisiju napravili onakvu kakva nam treba.

[Pauza]

Zašto i kakav REKOM

Predlozi i preporuke

Moderator: Milosav Stojković

Milosav Stojković: Molim vas, hoćete li sesti na svoje mesto, molim vas. Nastavljamo sa radom. Jedan broj naših učesnika imao je hitnu obavezu kod tužioca za ratne zločine da dâ neku izjavu, pa vas molim da uvažite njihovo odsustvo. Očekujemo za nekih sat i po vremena da nam se vrata i da nastave sa radom. Idemo dalje po našem programu. Sledeće, *Zašto i kakav REKOM*. Dozvolite da neke stvari ponovim uz izvinjenje što se ponavljam jer su prethodnici u svojim diskusijama to istakli ali mislim da još jednom kažem. Naša uvažena gospođa Nataša me je upozorila i hvala joj, ja nekako nemam mnogo iskustva u radu sa ovim mikrofonima, radije kad govorim, a govorio sam u svojoj životnoj i profesionalnoj karijeri lično, pa zato se ovde baš dobro i ne snalazim ali naći ćete razumevanja i za to. Dakle zašto i kakav REKOM? Ponoviću par pitanja koje smatram značajnim, a posle ćemo otvoriti diskusiju upravo po pitanjima i potpitanjima koja sam naglasio ako ste me dobro razumeli. **Zašto REKOM? Zato što se u javnosti u regiji, regionu iznose laži. Laži koje su iznete one se mogu demantovati ali u svakom slučaju to je jedan od ciljeva. Sledeće, zašto REKOM? Zato što ćemo izgraditi javnu platformu za glas žrtava i uz pomoć saslušanja žrtava stvorićemo saosećanje javnosti, poštovanje, solidarnost, ne samo sa žrtvama sa kojima već saosećamo nego sa žrtvama koje u prošlosti nisu mogle da se vide kao žrtve.** Ponoviću to, dozvolite van konteksta ali jedan poučan, vrlo emotivan, dirljiv, majčinski i tako dalje, pristup koji mi je ostao upečatljiv sada i za sva vremena našeg člana gospođe Radević koja je govorila u Prištini/Prishtinë. Upravo to je mene kao čoveka i kao člana Udruženja i kao stradalnika mojih najbližih i svih naših porodica, već tada uvrstilo da razmišljam i dam doprinos u tom smislu. Ono kazivanje, njena lična tragedija i njenog sina pokojnog i kidnapovanog supruga je za mene smernica i putokaz za sav rad koji ću i ubuduće uložiti. **Zašto REKOM? Zato što ćemo napraviti registar žrtava i ljudskih gubitaka, sprečićemo manipulacije brojkama stradalih i ubijenih. Čuli ste u prethodnom kako to može da se u jednom obliku predstavi javnosti i svetu, a da mi ne govoreći o našim žrtvama... kaže, ako se ne govori, nema žrtava. Na žalost. Ali takva mogućnost postoji. Sledeće, zašto REKOM? Da pomognemo Tužilaštvu jer sad smo mi u jednoj fazi rada, imamo određena iskustva ali to su skromna iskustva vezana za ratne zločine ali obezbeđenjem dokaza, ohrabrivanjem svedoka i žrtava da učestvuju u suđenju za ratne zločine. Ima dosta slučajeva, imate više iskustva u tom smislu, da naše žrtve i porodice žrtava i ne mogu i ne smeju da govore upravo zbog bezbednosti članova porodice. Sledeće, zašto REKOM? **Zato što ćemo pomoći postojećim zvaničnim komisijama odnosno Srbiji da otkriju tajne i da dalje tragaju za tajnim masovnim grobnicama i posebno u rešavanju našeg bolnog pitanja, rešavanju sudbine nestalih. Zašto REKOM? Zato što ćemo stvoriti razumevanje i toleranciju i posebno da povratimo dostojanstvo žrtvama i njihovim porodicama** koje su sada, na sadašnjem nivou rada i funkcionisanja i pomoći nama, vrlo skromnih mogućnosti, odnosno vrlo skromnih rezultata. Naše civilne žrtve treba da dobiju status onakav kakav zaslužuju. U svim zakonskim okvirima i tretirane mnogo bolje, mnogo više nego do sada. Primeri iz bivših republika, sadašnjih država i pokrajine Kosovo i Metohija govore da odnos prema tom bolnom, za nas teškom pitanju, rekao bih bude bolje rešen. Da ne govorim u superlativu dalje ali govorimo i mislimo o našim uslovima, kako i na koji način od rada udruženja, finansiranja udruženja, zahteva naših, pomoći našim porodicama u ostvarivanju elementarnih prava, prava na rad, na smeštaj, dodelu pomoći i tako dalje i tako dalje. Ide to nekim tokom rekao bih ali nije to to po mom ubeđenju, a u svojim diskusijama ćete to reći ili**

demantovati. Dakle čuli smo, izvinjavam se još jednom što ću ponoviti da REKOM osnivaju države naslednice i pokrajina Kosovo i Metohija, dakle biće regionalna Koalicija koja će u okviru toga usmeravati rad i davati predloge i tako dalje, a opet sa osnovom koja kreće od baze, zapravo od nas, stradalnika, mučenika odnosno naših porodica. Regionalno telo kad govorimo o delu takođe će biti fokusirano na iskustvima žrtava, izbeći ćemo politizaciju ili što su prethodni rekli da imamo predstavnike koji znaju da govore ali ne da govore u naše ime nego da govore upravo o nama, o našim žrtvama. Dakle direktni nosioci aktivnosti, direktni stradalnici koji nose teret muke, tuge i svega ostalog. Kao vansudsko telo kao jedan od modela, čuli smo biće i javno slušanje žrtava. Mislim da je dovoljno vremena za ovih deset godina da imamo hrabrosti da kažemo bez obzira na sve okolnosti koje sam pomenuo, da kažemo, da stojimo i da naša žrtva nije, neću reći ni veća ali nećemo sada da kažemo ni manja. Mi takva iskustva imamo u par navrata, evo recimo iskustva sa ICMP, imamo da neko potencira svoje žrtve. Kažem gospođo draga, da li vi mislite da je vaša žrtva vrednija od moje i od naših žrtava sa Kosova i Metohije? Pa, nema odgovora. Takođe kao vansudsko telo koje će da donosi zaključke, a vezano za činjenice, koje se neće upuštati, čuli smo prethodno, ponoviću, u pravno tumačenje niti istoriju događaja koje doseže u sferu politike. Postoje određena tela koja će to raditi. Nas isključivo interesuje i ono što mi želimo su žrtve, ne postavljamo ih u nikakvom kontekstu, rekoh ni pravnih, ni istorijskih. Takođe u modelu zahtevaćemo, tražićemo, s obzirom na najviše organe koji bi trebalo, na osnovu naših potpisa, milion potpisa da prihvate, za ovaj period koji smo čuli da mnogo više, neuporedivo više, čak totalno drugačije u pozitivnom kontekstu razmišljaju o našim porodicama. To su sve mladi ljudi koji su stradali, očevi koji su ostavili iza sebe porodice, supruge, decu, gde je imovina oduzeta, uništena, nemaju od elementarnog... E to treba upravo ovim kad država stoji iza toga, ona pokreće i to pitanje između ostalog koje sam rekao. Radi se dakle o reparacijama, materijalnim i nematerijalnim, izvinjenjima, izgradnji spomenika, memorijalnih centara, mape sećanja i tako dalje i tako dalje. Samo bih vas molio, podsetio, pa bismo prešli na diskusiju na ova pitanja koja je gospođica Maja iznela, a to ćemo sada pojedinačno dati doprinos da vidimo ko na koji način odabira i kog kvaliteta ljude, koje vrste kršenja ljudskih prava, kao i na koji način vi vidite sve to jer kažem, ovo je otvoren proces, proces koji treba da doprinese konkretnoj finalizaciji cilja koji sam izneo. Molim vas da o svim ovim pitanjima u tom smislu razgovaramo, zabeležimo i da to u izveštaju damo i damo svoj lični i kolektivni doprinos ovde, od vas odabranih, uvaženih osoba koje će napraviti bar pomak napred. Hvala vam što ste me saslušali, idemo na diskusiju. Izvolite, ko želi da se javi. Izvoli, gospodin Saša Ristanović.

Saša Ristanović: Želeo bih prvo da se zahvalim gospođi Kandić na ideji za osnivanje ove Komisije jer je stvarno bilo vreme da se osnuje jedna takva Komisija, da se ne zaborave naši zločini, da se ne zaborave zločinci koji su to uradili, znači da se gone pred sudom pravde. Ja saosećam sa svim žrtvama, znači i muslimanskim, hrvatskim i takoreći i našim znači žrtvama ali sada ovde govorimo o našim žrtvama i mi smo se okupili najviše zbog toga da pružimo podršku formiranju te Komisije nadajući se da će svi zločinci završiti pred licem pravde. Neću puno govoriti o mom slučaju jer je moj slučaj jedan od specifičnih. Znači ja znam ubicu, on se i dalje kreće slobodno kroz Kosovo i Metohiju, zove se Muhamed Krasniqi i ne mogu da se smirim dok taj čovek ne završi pred licem pravde ali više sam digao ruke od toga jer UNMIK policija ga podržava očigledno. Saslušavali su me do sada milijardu puta, mogu slobodno tako da kažem, vodili su me po njihovim stanicama policije, znači video sam svašta kroz te diskusije sa njima, kako ga podržavaju, znači takoreći ne može mu niko ništa i mene znači srce boli i duša kad

vidim da takav čovek može slobodno i dalje da živi na Kosovu i Metohiji iako je uradio taj zločin. Ali nadam se, ako neće sud pravde da ga stigne, onda će božija ruka da ga stigne. Nadam se da ćemo od osnivanja ove Komisije svi imati koristi. Prvo da se nađu pravi uzročnici ove naše tragedije, da se otkrije prava istina o stradanjima naših najmilijih. A drugo, naše porodice koje su doživele to što su doživele, da makar jednim delom iskoriste tu materijalnu svrhu odštete, znači pred međunarodnim sudovima jer ne mogu verovati da i u XXI veku postoji ta metoda kidnapovanja, da neki čovek nestane, znači da ga nema nekoliko godina i da se nakon deset godina povede diskusija o tome, znači da se tek tada počnu da traže njihove kosti, da se isporučuju porodicama. Ja kako znam, kada sam primio očevo telo, ta tiha ekshumacija i predaja tela se obavljala na graničnom prelazu Merdare. Međutim sada u zadnje vreme čujem da uopšte nema tih primopredaja, ako ima da je veoma slabo. Znači gde se stalo sa tim, da Komisija prvo to da vidi, pa onda o identifikaciji. Znači ja lično verujem u DNK analize, pošto je za mog oca rađena DNK u Tuzli. Ja sam bio baš sa majkom u Tuzli, znači da vidim tu laboratoriju, to mi je omogućila gospođa Vesna Bošković i verujem tim analizama. Ja sam siguran, mene hiljade ljudi pita dole u Štrpca/Shtërpe na Kosovu i Metohiji, „da li veruješ toj metodi, da li si siguran da si uzeo očevo telo“. Na primer tetka moja i dan danas me pita jesi li uzeo pravo očevo telo, ja joj kažem „milijardu posto sam siguran jer video sam kako ljudi rade“, znači kako savesno rade. Želeo bih da dam jedan predlog, ako može da se uvrsti, da ne budu samo žrtve obuhvaćene radom ove Komisije od 1991. godine do 2001. godine nego da se malo proširi jer ovim predlogom obuhvata se prilično rat u Bosni i Hercegovini i rat u Hrvatskoj, znači žrtva muslimanske veroispovesti i hrvatske. Hajde neka malo uđu dublje od 2001. godine jer su se zločini dešavali 2002, 2003. godine, kidnapovanja, ubistva, pa ne bi bilo fer prema tim žrvama kojima su najmiliji kidnapovani i 2002 i 2003. godine, njih da ne zaboravimo. Znači da se malo, za koju godinu proširi taj rad Komisije, da ne bude samo na 2001. godinu jer najviše se kidnapovanja i ubistva desilo 1999, 2000, 2001. godine ali ja apelujem znači da se makar za dve godine proširi. Znači neka se proširi na par godina, znači do 2005. godine neka bude, da se obuhvati 17. mart. Taj pogrom ne smemo nikada da zaboravimo jer bila je 1999. godina najgora, pa onda ide 17. mart 2004. godine. I hteo bih znači još jednom da se zahvalim gospođi Kandić na ovoj ideji i nadam se da neće ostati mrtvo slovo na papiru. Znači sada da se skupimo ovde i da se više ne vidimo nego da se uđe u taj realizovani program, znači da se malo češće skupljamo, da vidimo šta je uradila Komisija, znači da li radi nešto, dokle se stiglo sa tom istragom. Hvala.

Milosav Stojković: Hvala Saša. Izvolite.

Nenad Popović: Znači Popović Nenad iz Kline/Klinë. Znači moj otac je ubijen 2006. godine. Sada recite da li pripadam sastanku ili ne? Pa upravo sam i hteo da se javim u vezi toga. Ukoliko ova Koalicija za REKOM može da pokrene te institucije koje do sada sigurno nisu htele na Kosovu da istražuju i da rade na bilo kom slučaju, meni se ova ideja sviđa, a ja lično znam ko mi je ubio oca a ja i dan danas zbog tog čoveka ne mogu da obrađujem svoje imanje niti da se vratim kući da živim. Eto toliko. A kažem, ukoliko ova Koalicija za REKOM može da pokrene institucije, komisije koje mogu da reše te problem, meni se ideja sviđa. Hvala.

Milosav Stojković: Hvala. Idemo dalje.

Nataša Kandić: Ja mislim da smo se dotakli vrlo važnog pitanja. Koje je vreme kojim će se baviti REKOM? Mi smo stavili u tom nekom predlogu do 2002. godine imajući u vidu da

hoćemo da u sve ovo bude uključena i Makedonija. Ali ovo je baš dobra sugestija, a šta sa 17. martom, zato što je 17. mart u vezi sa ratom, sve je u vezi sa tim i treba naravno konsultovati međunarodne eksperte kako ćemo to uključiti. Onaj ko je gledao neke papire, videće da se molim vas nismo zaustavili na ratnim zločinima nego smo rekli da predložimo osnivanje Komisije koja će se baviti utvrđivanjem činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Imali smo u vidu, vi svi znate da Haški tribunal nije imao nadležnost da sudi za zločine koji su se dogodili posle 12. juna 1999. godine. Tako da ni jedan slučaj nije zapravo, i kad je suđeno i Haradinaju i Limaju, to je imalo veze samo sa 1998. godinom, a ništa nije imalo sa ubistvima posle 12. juna 1999. godine. Zato smo mi ovde stavili, znači i to vreme u kome se događa veliki broj ubistava, nestanaka i posle juna 1999. godine ali ovo je vrlo, vrlo dragocen ovaj predlog da zapravo ne može se zanemariti 17. mart ili ova ubistva koja su etnički motivisana. To nije obično krivično delo, nije klasično ubistvo nego ima veze sa ratom, ima veze sa etničkom pripadnošću i znači to je jedan od vrlo legitimnih predloga koje treba razmotriti. I samo bih htela da vas zamolim, potpuno budite slobodni zato što je mišljenje svakog od vas važno. Nije sad stvar u tome da treba da mislimo da nismo kompetentni, da nismo pametni. Jesu, pozvani su svi da razmišljaju, da daju predloge. Evo, ja so danas nisam čula ovaj predlog, on je strašno važan. Mislite o tome kako da se na primer... šta da predložimo, kako da se biraju ti komesari, članovi Komisije, da li bi onda bili dobro da u svakoj državi postoji kancelarija koja će da prikuplja podatke. Znači, mnoga udruženja imaju podatke, izjave su prikupljala i udruženja, izjave svedoka i neke organizacije za ljudska prava, da li bo možda bilo dobro da u svakoj državi postoji kancelarija koja će raditi kao deo te Komisije jer ne može ta Komisija sve sama, ona mora da ima infrastrukturu, ona mora da ima one koje hoće da pomogne. Pa onda treba misliti o tome da li ta Komisija treba da ima ona jaka istražna ovlašćenja. Komisija koja nema snagu da pozove bilo kog svedoka teško da će doći onda do svih podataka. Ja ću samo da vas podsetim, koje godine je to bilo... 1995, ja mislim da je u Crnoj Gori parlament osnovao parlamentarnu Komisiju za istraživanje činjenica o otmici onih putnika ako se sećate, iz voza Beograd-Bar. I šta je na kraju bilo? Osnovana je Komisija, ona je radila čini mi se gotovo dve godine i na kraju su podneli izveštaj i rekli su da oni ne mogu da utvrde činjenice zato što Komisija nije imala tu funkciju, da kažem nije imala istražne funkcije da može da pozove bilo kog svedoka. Tako da je Komisija zvala razne svedoke, putnike, porodice žrtava ali ono što je bilo najvažnije, da pozove one iz policije ili iz vojske koji su raspolagali podacima, nije mogla. Pozivala ih je ali se oni nisu odazivali. I na kraju su oni podneli izveštaj i rekli, mi nemamo moć da utvrdimo ove činjenice. To treba voditi računa znači kada o ovom razgovaramo da toj Komisiji damo tu moć, da ona može bilo koga da pozove, čak i da traži neka dokumenta od međunarodne zajednice. Onda ono što je isto bitno. Haški tribunal se zatvara. Ova Komisija mora da ima potpuni pristup toj Haškoj arhivi. Zato što je ta haška arhiva najvrednija građa. Tu se nalaze izuzetno važni podaci, izuzetni važni dokumenti. Ne tražimo i ne treba da tražimo original, treba da tražimo kopije te dokumentacije, da budu dostupne toj Komisiji. Onda kako da kažemo, da sli svi građani mogu da predlažu, da li udruženja mogu da predlažu, posebno organizacije za ljudska prava, pa neka druga profesionalna udruženja. Pa onda treba voditi računa, ne moraju svi da su jako stručni eksperti u toj Komisiji. Pazite, niko ne može bolje da oseti problem šta znači kad nema saosećanja, kad niko ne zna o tome šta se dogodilo bolje od nekoga od članova porodice. Ali on mora da ima i neki ugled, da se zalagao za istinu i o drugima. Znači da pokušamo sada malo i kod udruženja i u javnosti, da razvijamo svest o tome koliko je potrebno razviti u društvu to osećanje, saosećanje sa drugima, da postoji solidarnost. Mi ovde zbilja u Srbiji nemamo ništa od toga, ne postoji to. Udruženja porodica žrtava su na jednoj strani, a sve drugo je na drugoj strani.

Ili kada spomenemo...Maja je govorila o tim reparacijama. Nije da ovde ništa ne postoji, postoji za invalide rata, država se pobrinula ali objektivno mi možemo da kažemo da su civilne žrtva u najgorem položaju, jel' tako? Da su zapostavljene. Ali to nije tema, to se ne zna, u medijima o tome se ne razgovara ali to treba. Udruženja porodica i organizacije za ljudska prava će to da podrže, zato što to jeste jedna... kao da su civilne žrtve manje vredne. Evo, malopre sam u pauzi slušala Milenu koja kaže njen sin je ranjen, imao je 24 godine. Nije bio ni u policiji, ni u vojsci ali je ranjen i on nije sposoban za neki rad. On ništa nema. Oni čak nemaju koji žive u Crnoj Gori ni državljanstvo, niti bilo kakvu novčanu naknadu.

Nataša Šćepanović: Nataša Šćepanović, član Udruženja porodica kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji. Da se nadovežem na tu vašu priču u vezi saosećanja. Vi kažete meni se čini da u Srbiji nije ništa učinjeno ili ako je učinjeno to je vrlo malo, za civilne žrtve kako ste vi sami rekli, a u drugim zemljama u okruženju, kao što su Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Kosovo, mislim da ćete se složiti sa mnom da su tu, mislim na vlasti u tim zemljama, na države, učinile mnogo više za svoje civilne žrtve. Da li se slažete sa mnom? Recimo mnogi od njih su stambeno zbrinuti, pa su našli posao i imali su neki prioritet prilikom rešavanja nekih važnih pitanja te same države. A ovde u Srbiji je veoma malo učinjeno po tom pitanju. Htela sam, hajde sada da se nadovežem na osnivanje ove Komisije. **Rekla sam i ranije, podržavam ovu zamisao i inicijativu, sve je ovo dobro samo bih volela da to bude Komisija koja će biti potpuno nepristrasna, objektivna, pravedna, časna, da nju čine ljudi koji stvarno nisu sa moralnim i časnim načelima, znači ljudi koji odgovaraju svim načelima časnosti i humanosti, znači da ljudi koji budu izabrani u tu Komisiju da ni jednog momenta nisu pomislili zlo ili počinili nekakav greh. To je veoma bitno za nas. Nemojte dozvoliti da u toj Komisiji bude neko ko neće prihvatiti nekom od nas.** Shvatate šta hoću da kažem. Vodite računa o tome, znači da tu budu oni stvarni istinski borci, nekorumpirani, nepokolebljivi i tako dalje. To će mnogo da znači za nas. Vi morate tu da budete obazrivi i veoma odgovorni. Htela sam da pitam da li će ta Komisija kad bude osnovana, formirana, da bude regionalna, dobro to razumem, jedna komisija. **Da li će možda biti osnovane i neke podkomisije? Recimo za Srbiju. Ne mislim na ovu Komisiju sadašnju koja postoji, nismo zadovoljni njenim radom, bolje i da ne postoji. Po meni da bude neka nova komisija, podkomisija u okviru ovih regionalnih, recimo za Srbiju, za Beograd, za naše žrtve recimo u Hrvatskoj, tamo u Bosni i tako dalje. To sam htela da pitam, da li će postojati i da bude među njima, mislim da će to funkcionisanje same one Komisije, one glavne da bude bolje i jače.** I zanima me, posle ćete mi odgovoriti na to pitanje, ovo ovde, ova reč veterani kad se pojavljuje. Ja nisam bila na ovim većim konferencijama, žao mi je zbog toga, čula sam od ovih mojih sapatnika i kolega, ne znam šta podrazumeva ta reč. Recimo znam, sestra mi je pričala kad je bila u Zagrebu na ovoj konferenciji koju ste vi organizovali da su tu došli i bili prisutni ratni vojni veterani Hrvatske države, da su oni pušteni u hotel da budu prisutni tu sa parolama, demonstrirali su, negodovali su ali su njima njihove vlasti, njihove snage bezbednosti dozvolile da budu tu prisutni u holu hodnika. To me zanima, a ja ću da se osvrnem na vetrane, recimo za Kosovo. Recimo u Istoku/Istog gde sam ja rođena je podignut veliki spomenik Ademu Jashari-ju u centru Istoka/Istog. Znači da je za albanski narod on heroj, za nas on to ne može da bude nikad. Ja znam da su se tamo desile i civilne žrtve, u toj kući je postradalo puno nevinih ljudi, zbog toga mi je žao, nema potrebe da pokazujem svoje saosećanje sa time, to sam hiljadu puta činila ali on sam kao Adem Jashari ne može za nas da bude nikakav heroj, čovek koji je uprljao ruke, čovek pod čijom su komandom ubijani policajci, civili i koji je bio u OVK/UÇK, a OVK/UÇK je znamo dobro, teroristička organizacija, da ne odem daleko po tom pitanju. Eto, to

me malo brine, da ne bi kod nas stvaralo zabunu, ne nepoverenje prema vama, prema organizatorima ove Komisije nego uopšte da bi ovu stvar isterali do kraja jer je glavna zamisao Komisije, ove regionalne znači zadovoljenje pravde, saznavanje istine za sve zločine, da sve žrtve budu popisane, da se sazna istina za svaku žrtvu i ponaosob i da se zadovolji pravda, znači da svi zločinci moraju da budu jednoga dana pred licem pravde i da budu osuđeni za svoja zlodela. E zato vas molim još jednom da obratite pažnju, ja ne znam, veterani rata ako su bili članovi OVK/UČK, oni to ne mogu za nas da budu, da vodite računa, da koristite iste aršine za sve, jer bi sigurno i suprotna strana reagovala žustro i negodovala bi ako bi se s druge strane neki slični ljudi našli sa suprotne strane. Mislim da ste me razumeli. Toliko za sada.

Nataša Kandić: Ove su dodirnuta sva vrlo važna pitanja. Zato su ove konsultacije. Mi moramo da dođemo do toga kakvu infrastrukturu treba da ima ta Regionalna komisija. Što se tiče ovih državnih komisija, to nije dobro da mi predložimo nešto sa postojećim državnim komisijama zato što one mogu da se uplaše da mi sad hoćemo da njih ukinemo. Molim vas, njih je formirala država, ovo su konsultacije u okviru civilnog društva, ja mislim da bi bilo dobro da te postojeće komisije sarađuju sa ovom Regionalnom komisijom i da se ne plaše da će ova Regionalna komisija sada da uzme neki njihov posao, a znači u toku ovih konsultacija mi treba da dođemo do rešenja kako će da funkcioniše ta Regionalna komisija. Da li će ona da ima neke pododbore ili su to nacionalne kancelarije, pa koje će istovremeno predavati odnosno skupljati svu dokumentaciju ali će onda posle ta cela dokumentacija ostati tu u svakoj državi što je vrlo važno da postoji nešto što neće da nestane posle te Komisije. Znači tu treba svi koji učestvuju u konsultacijama da razmišljaju o tome, šta bi bilo najefikasnije. Ta Regionalna komisija ne može sama u svim državama. Ona mora da ima svoja odeljenje. Da li će to biti pododbori, podkomisije ili kancelarije, to treba da diskutujemo u toku ovih konsultacija, to znači da se otvori to pitanje, pa da ljudi iznose, da misle šta bi bilo najefikasnije, najracionalnije. E sad, što se tiče veterana. Kod nas u Srbiji nije uobičajen taj izraz veterani. To je izraz koji se koristi jako puno u Hrvatskoj i koriste ga u Bosni i Hercegovini. E sad, oni pod tim veteranima podrazumevaju one koji su bili u vojsci, u policiji, učestvovali, ali nisu počinili ratne zločine. Među njima ima onih koji smatraju da su mnoge stvari u njihovoj zemlji predstavljene na netačan način. Oni hoće da pomognu utvrđivanju činjenica, nisu oni svi hajde da kažem, u celini negativni. Kod nas ima takođe učesnika rata, ima pripadnika policije, pripadnika vojske, čak mislim da su dvojica bili u Crnoj Gori u maju 2008. godine, koji takođe misle da i njima treba dati šansu da oni pomognu u rasvetljavanju zločina. To su znači ljudi koji nisu činili ratne zločine. Pazite, u Hrvatskoj oni jako insistiraju da su oni... Pazite, oni sada, te veteranske organizacije u Hrvatskoj nisu potpisali pristupnicu da su članovi Koalicije ali oni su tražili da kao posmatrači učestvuju u svim tim konsultacijama u Hrvatskoj, da slušaju, i neka slušaju. Ali znači ne može niko biti u Koaliciji za koga ima indicija da je počinio ratni zločin, to je apsolutno nedopustivo ali ako ima, treba diskutovati na kraju o tome. Hrvatsko civilno društvo, njima je jako stalo, oni hoće istinu, hoće da priznaju i druge žrtve, ako hoće da učestvuju u tome oni smatraju da je to dobro, tako da moramo imati u vidu šta svi misle. Znači isključeno je da neko ko raspiruje versku i nacionalnu mržnju, neko za koga ima, zna se da je učestvovao u nekim ratnim zločinima, taj nikada ne može biti član Koalicije, nema mesta takvim ljudima. Ali o tom pitanju treba da se razgovara, to je ono što je sada bitno. Ono što danas budu neki predlozi, zaključci, mi ćemo to dostavljati svima. Znači mora da postoji razmena informacija. A da vi znate, u Bijeljini su svi učesnici imali jedan stav, onako kako sada stoje stvari, rekli su, srpske žrtve nisu jednake kao druge. Onda smo mi na to odgovorili da ta Komisija nema smisla ukoliko sve žrtve nemaju jednak tretman inače ako se

žrtve nejednako tretiraju onda nema smisla takva Komisija. E onda su oni rekli da oni smatraju da je to važno. Onda je bilo jako puno dobrih predloga, znači da sve te predloge treba da šaljemo, da upoznajemo druge šta se predlaže. Naravno da ćemo mi na primer sada sa ovim predlogom da se uključi i mart 2004. godine kao i sva druga ubistva koja su etnički motivisana, za koje ima osnova da su u vezi sa ratom, u vezi sa nacionalnošću. Naravno nema smisla uključivati ubistva i slučajeve gde je jasno da je klasično krivično delo, jer tada to ne bi imalo kraja niti bi imalo smisla u vezi sa ovim. Eto, ja mislim da smo sad malo razjasnili ali znači da sve treba diskutovati, ne treba ni jedno pitanje, ni jedna sumnja, ni jedna dilema ne treba da ostane neizgovorena ali znači mišljenje svakog od vas, predlog svakog od vas je važan.

Milosav Stojković: Idemo dalje. Pre toga rekao sam jednu rečenicu molim vas. Nadovezao bih se... ne nadovezao nego konstatovao bih ovu tvrdnju gospođe Nataše. Svojevremeno je naš predsednik rekao da želi da učestvuje u svemu tome, da želi da vidi apsolutno interes u svemu tome, on je rekao, tih rečenica se dobro sećam a i to kod nas je uvek prisutno, da veterani sa bilo koje strane, iz bilo kog dela bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije mogu biti prisutni, ali u kom kontekstu, u kontekstu onih koji su činili zlodela ili koji pak imaju u sebi i danas posle tog perioda, teškog perioda rata i ove vremenske distance, neke stvari koje sami nisu raščistili, a da ne govorimo da predstavljaju svoj narod, svoj naciu, odnosno svoju državu. U okviru toga dozvolićete da budem malo ličan. Ja sam pukovnik u penziji, bio sam u vojsci i učestvovao sam u ratu na Kosovu i Metohiji kao pripadnik vojske. Ja apsolutno znam kako i na koji način i u tim uslovima je bilo značajno ostati čovek, pa onda vojnik i znam na koji način sam tretirao sve ljude sem onih gore, pošto sam po specijalnosti bio raketaš, oficir, upravo na koji način sam izvršavao zadatke u odbrani svoje zemlje. Ali odnos prema ljudima druge nacije, druge vere nikada nije bio doveden u pitanje u smislu gledanja drugim očima. Da ne govorim o poremećenom umu ličnom ili pak mojih potčinjenih da čine neka nedela nekim drugim ljudima druge vere, druge nacije, druge verosipovesti. Prema tome sa tog aspekta, ljudi koji nisu, hajde da kažemo našim rečnikom, uprljali ruke ili pak u čijim venama ne teče ona zla krv, a koji mogu da daju doprinos, sa tog aspekta razumem i jedan kontekst i drugi, a posebno Natašu. Mi znamo koja se imena govore, mnogo toga se piše, mnogo toga se zna ali na žalost rezultati u Haškom tribunalu su takvi kakvi jesu, da ne komentarišemo jer smo van domena politike. Govorim o Haradinaju. Ali tu se traže dokazi. Gde ćemo dokaze naći, upravo da iscrpimo snage tražeći žrtve porodica koje znaju, pa da se argumentovano to zapiše, uvede i da se pokrije, između ostalog da se napiše i dâ tužiocu na dalje razmatranje, da se postupak može pokrenuti, i dalje. Ali ljudi sa takvim dosijeima, što rekoše malopre i gospođa Kandić, ne mogu ni da budu članovi, a kamo li da budu u rukovodstvu ovakve jedne Komisije o kojoj danas diskutujemo. Hvala, idemo dalje. Izvolite.

Marinko Đurić: Ja sam Marinko Đurić iz Istoka/Istog, sin ubijenog Petra Đurića, Udruženje kidnapovanih i nestalih sa Kosova. Nadovezao bih se na ovo vaše, a posle bih podelio... Čini mi se dve stvari su jako važne što su gospođa Nataša Kandić i ostali hteli da razjasne, zašto REKOM. Hteo bih da o tome kažem, pošto sam bio i u Prištini/Prishtinë i ovde. Ako neko ima dilemu... kad pročitate ciljeve REKOM-a čini mi se da nema mnogo razloga da imamo tu dilemu. Ono što mi se posebno ne dopada, a osećam kao jednu nepravdu uopšte, a to je neravnopravnost žrtava. Čini mi se da i u ovoj državi Srbiji, da ne pominjem okruženje drugih država, nisu sve žrtve ravnopravne. Nekome se pridaje veliki značaj i ovi događaji koji su bili ratni se obeležavaju na različite načine i daje se publicitet danima i mesecima, uz svo poštovanje

civilnim žrtvama ali neke naše su zapostavljene i zaboravljene. I čini mi se kao prilika da REKOM ne samo na prostoru eks-Jugoslavije nego i na prostoru Srbije počne u tom pravcu, da pomogne da sve žrtve dobiju ravnopravan status, da su žrtve i to mi strašno smeta i kod naše države i kod naše Vlade koja ne prilazi podjednako. Toliko bih samo kao najvažnije zašto REKOM. Ako je to čini mi se za mene najvažnija stvar, ja mislim da nema toga koji bi mogao da kaže da to nije u redu. Ono što me, pošto sam ja inženjer po struci, da ne pričamo mnogo oko REKOM-a, da li i zašto da pričamo praktično oko nekih stvari, ovde ste zadali zadatak da do 2010. se skupi milion potpisa i mislim da bi u tom pravcu trebalo da se organizujemo, kako da to izvedemo. Čini mi se da su svi ovde prisutni bar preko 50 posto za to da deluju u tom pravcu da se ova ravnopravnost žrtava pokrene i da to bude razlog za potpis tih milion koji su nam potrebni da bi dobili tu snagu. Naravno uvek zamišljam sebe kako ću tu početi da delujem, da radim i da objašnjavam šta je REKOM. Moramo prvo, čini mi se da ovde i u našim glavama ako imamo dileme da ih razjasnimo. Nekome će zasmetati zašto je to Nataša Kandić. Nemojte da se ljutite na mene što to kažem svi mi to znamo dobro kad odemo negde i kad kažu da smo bili sa Natašom Kandić, komentari su različiti. Ja, moram da priznam, i ja sam bio možda od nekih koji je imao sumnju u to ali je činjenica da su udruženja koja postoje, da su donekle izgubila oštricu. Ovaj problem žrtava polako odlazi u zaborav. Da je ponovo sada jedna inicijativa, sada u liku Nataše Kandić, počinje da dobija jednu oštricu i ja bih zato podržao ovu inicijativu, a i pokušao bih da objasnim da Nataša Kandić više posvećuje pažnju argumentima, a ne paušalnim ocenama onih koji je kritikuju, pa su nezadovoljni, a da ništa nisu učinili da joj pruže dokaze, pa da vidimo kako bi ona tada pomogla ili bi odbila da potraži istinu. Moje lično iskustvo, moram i to da kažem od rata na ovamo, da je to Fond, Natašu Kandić nisam ni znao, vršio jednu istragu, čini mi se iskustvo mnogih naših sapatnika je to da su najozbiljnije prišli da se pročava svaki slučaj i te žrtve koje su se dogodile. Na žalost država Srbija, u kojoj sam ja već 30 godina ovde, a događaji su mi na Kosovu, u likovima ljudi koji su je predstavljali, bili su manje zainteresovani nego sistematični u prikupljanju tih podataka. Meni je drago da je sada ovde ispred Vlade gospođa Lončar, a imao sam prilike, ne na ovom, mnogo puta smo se žalili na odnos države prema žrtvama i prema udruženjima. Da se vratim ponovo, znači moramo da kažemo da REKOM nije samo Nataša Kandić, da je to naš zajednički problem, da je ona to podigla na jedan regionalni nivo, da je usred Prištine/Prishtinë gospodin Shabani imao priliku da ispriča stvarno potresni događaj koji se... Ko nije bio ali da znate da je imao prilike da vidi kako mu stradaju otac i brat ja mislim, jel' tako i to je govorio mnogim članovima OVK/UÇK i to zahvaljujući Nataši Kandić koja je uspela da održi red, da dovede tu konferenciju za šta joj stvarno odajem priznanje i pitam se ko bi se umeo nositi sa tim problemima. Govorim o tome, o širini koju ona ima i da mi nemamo straha i srama da kažemo da REKOM hoće da se izdigne i da ne bude pristrasan ni prema kome. Ja tako vidim REKOM. Video sam iz razloga što je taj skup u Prištini/Prishtinë omogućio i Srbima iz Hrvatske da kažu kolegama veteranima ono što im se događalo i mi smo mogli Albancima i Albanci su rekli nama i to je potrebno da bi ono što su svi ovde spominjali, da bi budućnost bila lakša. Ukoliko se to stvarno ne rasvetli onda će biti pitanje trenutka kada se će se ponovo pokrenuti još gori procesi. Sada se vraćam na ovo, gospodina Milosava i na veterane. Ja lično nisam protiv toga da vetrani pomognu rad REKOM-a ali ima ovde, kako je gospođica Stojanović iznela, formiranje komisija. E u tim komisijama ili kako će se već zvati, koje upravljaju, mislim da tu stvarno ne bi trebalo da imaju mesto, pa ni veterani. Postoji uvek mnogo razloga što će neko smatrati da postoji razlog zašto je taj REKOM loš. Ja uvažavam gospodine Milosave da ste vi sigurno častan čovek ali ako ste komandovali, neko je na žalost imao priliku da to počini i neko smatra da vi niste dovoljno učinili da to bude kažnjeno, da

bude sprečeno i ja nemam, kažem, uopšte nikakav problem da sa vama ili sa bilo kim komuniciram ali ne mogu da vas branim kad mi bude neko rekao, pa kaže na čelo REKOM-a ili nas predstavlja tamo neko ko je veteran, pa bio najčistiji... Osim gospoda Isusa Hrista svi smo mi grešni. I nemojte tu zameriti, to je čini mi se, lakše ću bar deset potpisa kad budem rekao, da znaš, tamo nema tih ljudi. A iskustva koja je gospođica Stojanović [iznela] su stvarno dragocena. Formiranje, koliko sam primetio da je formira ili predsednik ili parlament i tako dalje. Ovo izgleda formira Nataša Kandić, da kažem ali to je mnogo širi kontekst toga ali ono što lično mislim kao problem koji će se javiti, a to je ovo što gospođa Nataša Kandić a to je mislim ko se bavi organizacijom, infrastruktura. Kako to sprovesti dalje, kako to širiti. Udruženja su tu čini mi se jedna dobra baza da se uključe u ovo i ja zato u našem Udruženju, a mislim da smo dolaskom u Prištinu/Prištinë i svi oni koji su tu da će recimo to podržati i kroz te naše organizacije prikupiti bar te, po meni jako važne potpise jer sad ta brojka, ne mogu ja sada da ulazim koliko je ona velika ili mala ali je treba postaviti kao cilj. Evo to je ono, da sada ne odem mnogo u širinu. U svakom slučaju odgovor prvo na zašto REKOM, ja nemam dilemu, *da* REKOM. Što se tiče daljih postupaka te organizacije, da li će se formirati, sigurno da će trebati na nivou država da ima, a da li ćete vi uspeti da animirate, jer sve to košta, za sve to treba novac. Ja kažem, divim vam se i na ovoj podršci koju ste imali do sada, a očekujem da bi i Vlada Srbije u prisustvu gospođe Lončar ovde, pretpostavljam da i ona daje podršku tome i čini mi se da je to dobra stvar. Ali kažem, nemam uopšte dilemu da li u tim komisijama treba da sede ljudi koje sam već definisao. Hvala.

Milosav Stojković: Dobro, hvala, idemo dalje. Lozanka, izvoli Lozo.

Tanja Lončar: Ja se izvinjavam, samo da kažem, ja nisam ispred Vlade Srbije nego ispred novina, časopisa koji se zove *Republika*.

Marinko Đurić: Šteta što nije neko došao iz Vlade, mislim... A niste ih ni zvali? E pa ja sam razumeo *republika* i baš sam se poradovao, mada da kažem nisam ja ostao uskraćen da kažem i Vladi. Mislim mi smo svi principijelno nezadovoljni, pa i njihovim odnosom, tako da...

Milosav Stojković: Lozanka, izvoli.

Lozanka Radoičić: Ja sam malo sebi napisala, malo beleške pripremila pošto su teme različite, pa eto čisto zbog toga. Svi smo mi danas ovde došli sa etiketom od članova ostalih udruženja, *prodali ste se Nataši Kandić*. To nije tajna i to svi znaju. Uz svo uvažavanje vas gospođu Kandić zaista, inače ne bih bila ovde, Fond koji vi vodite definitivno mora da počne da srpske žrtve meri aršinom kojim se mere i muslimanske i hrvatske i albanske i svake druge. To moraju zapravo da urade i srpski zvaničnici kod kojih nismo mogli da se izborimo za dostojanstvo naših najrođenijih dok su uglavnom žrtve u regionu od svojih država dobile spomen obeležja kao i obeležavanje svake godišnjice uz prisustvo najviših zvaničnika, u Srbiji državnici čak i ne spominju te žrtve. Koliko je REKOM u stanju da pomogne u pronalaženju tih žrtava ili obezbedi javno publikovanje, da ne bude da se o srpskim žrtvama samo dobiju izjave porodica i da ti podaci završe na stranicama knjige kao i u onima do sada napisanim koje teško da će neko pročitati. Da li je neko u javnosti reagovao na dosadašnje izjave o srpskim žrtvama na ovakvim skupovima osim onih koji su ih lično čuli i koje su ostajale tu gde su ispričane. Ako do danas nije uspostavljena komunikacija između porodica oteatih i ubijenih lica sa obe strane, teško je da će

REKOM uraditi nešto osim prikupiti neke podatke za statistiku. Šta od toga imaju žrtve i porodice žrtava? Što se tiče komunikacije sa porodicama albanskih žrtava zaista nemam nikakav problem iako je moj sin samo posle tri dana boravka na Košarama/Koshajë ubijen 30. septembra 1998. godine, samo zato što je vršio ustavnu obavezu svoje zemlje, a izvod iz matične knjige ubijenih i Đakovici/Gjakovë ispisan je albanskim jezikom. Bila sam učesnik samo jedne konferencije porodica srpskih i albanskih žrtava u maju 2006. godine u Ohridu i danas sam pod utiskom priče oca Albanca koji je ispričao priču kako mu je od strane srpskog policajca iz ruke uzet sin od 13 godina sa obećanjem da će ga vratiti kući. Te 2006. godine otac ga je još tražio. Takođe sam i pod utiskom majke Srпкиnje iz Gračanice/Gračanicë koja je dočekala sina vojnika koji se vratio kući po potpisivanju Rezolucije 1244. Sreća majke je trajala samo tri dana. Onda su joj pripadnici OVK/UÇK odveli sina dok je sedeo ispred kuće u dvorištu i ona još uvek traži svoga sina. Takođe sam pod utiskom roditelja čiji su sinovi kao pripadnici ondašnje Vojske Jugoslavije, posle 10. juna 1999. godine poslani po vojnu opremu i do danas ni traga od njih. Ko god da ih je zarobio nije poštovao nikakve konvencije rata niti ljudskih prava kao i onaj ko ih je poslao posle 10. juna. Zato treba javno da progovorite i o srpskim žrtvama nad kojima je počinjen zločin, kao i onima koji su ga počinili. Do sada to nije bio slučaj. Bez toga nema ni saradnje, sigurno. To pokazuje i ovaj skup gde su prisutni predstavnici porodica samo jednog udruženja. Nije tačno da su samo Srbi činili zločin, da je tako mi ne bi imali potrebe za tolikim udruženjima a vi za ovakve sastanke sa nama. Ako zaista želite da se i srpske žrtve prezentuju, onda moraju i njihovi zločinci, bez toga nema ni konkretne saradnje, a treba da za nas ovde prisutne skinete i onu etiketu sa početka izlaganja. Ja lično verujem da to nije slučaj i ovde sam jer verujem da ste zaista profesionalac. Srpskim žrtvama morate da posvetite pažnju u medijima bar koliko albanskim, tako jedino možete da pokažete svim porodicama srpskih žrtava da njihovi najrođeniji imaju isti tretman kao i albanski i da vam je cilj da svaki zločinac odgovara za svoje delo, odnosno nedela. Da ne bude porodica koje vi zastupate, kojima pomažete, sa strahom saopštavaju ili uopšte ne saopštavaju sredini, prijateljima, rođacima da ih za ostvarivanje nekih svojih prava zastupa Nataša Kandić. A mislim ako vi progovorite o srpskim žrtvama zaista za koje činjenice stoje da ih je bilo, pa verujem da onda čak, Boris Tadić ne progovori o tome. A što se tiče veterana ja zaista mislim da ovde ne treba da budu uključeni veterani. Ja sam malo pre ovog skupa listala tamo, gledala njihove sajtove, sad ima više vrsta udruženja veterana, zavisi da li su to pojedinci ili opet neko udruženje koje... Hrvatski veterani na primer imaju na svom sajtu stavku agresor. Dakle ako neko nekog smatra agresorom, ne može ravnopravno da učestvuje. A i samih srpskih veterana ima nekoliko, jedni su već politička partija, drugi opet patriotski front, a ne znam, niko nema u nekom svom statutu stavku i očuvanje uspomena na pale borce, saborce i kako već da se zovu, takvi ljudi ne mogu da diskutuju i da se zalažu za neku istinu. Možda pre da se izmire veterani sami sa sobom, između. Ipak oni su se koliko god da je neko izašao nevin, ne znam kako da kažem, oni su se preko nišana gledali, a porodice jer vidite, ko god bio ubica, neka porodica je povređena. Jer ja ne prihvatam, čak nisam zadovoljna ni radom veterana iz Srbije, bar onih koji su se organizovali, čiji sam sajt videla, mislim da oni ne zaslužuju da sad u toj Komisiji koja treba da dođe do zaista nekih podataka, istinu koju pre svega o žrtvama... Ne mogu da shvatim da neko ko je veteran, ko vodi Udruženje ratnih vojnih invalida ili već ne znam kako, imaju političku partiju. Ili opet neki drugi, udruženje veterana koje nema, isto tako ja sam neka tri, četiri sajta našla, veterana iz Srbije, koji nemaju u svom statutu pomoć porodicama ubijenih boraca, ne znam ovo, šta je sa nestalima, šta je sa civilima, a nemaju ni jednu stavku *sećanje na pale borce*. Ipak su ti ljudi pored njih bili, koji su ubijeni, koje su možda svojim rukama izvlačili ali itekako ima za njih veterane, amandman za neku pomoć, sve je to za njih izregulisano

zakonom. A porodice ubijenih su tu eto, da im se pruži neka materijalna pomoć. Nama ne treba materijalna pomoć, nama treba sećanje, nama treba poštovanje za svakog ubijenog. Za svakog civila. Ne može onaj ko je ostao dole na svom kućnom pragu, mislio da je tu najbezbedniji, pokupljen sa svog dvorišta, ispred svoje kuće, odveden na put sa koga se ni do danas nije vratio, da eto jednostavno... nema zločinca, ajde sad dok se zločinci ne pronađu, ajde da se tim ljudima obezbedi sećanje i ne sećanje jednom u godinu dana kada će se 24. mart obeležiti, svi se skupe, žrtve NATO agresije, a šta je sa drugim žrtvama. NATO agresija je i došla zbog tih napada između OVK/UČK i srpske vojske i policije, odvođenja civila i to. Šta je sa njima? Znači ne jedno sećanje nego jedno pamćenje, gde će svi biti, gde će svako imati neko svoje poštovanje. Ti ljudi kakvi god da su, otišli su dole, verovali su... Moj sin je bio 19 godina, imao je strica u Americi i sad je tamo, on je od VIII razreda zvao, dođite, pošaljite dete. On je tamo više znao kako je ovde. Šta, neću da bežim iz Srbije. Ostao je, završio je taj zanat, otišao je, posle 99 dana otišao je na Košare/Koshajë, to bar da je prekomandom, nego jednostavno jedinica. Isto kažem, nisu samo zločin činili OVK /UČK, i to je jedna vrsta zločina. Svi vojnici koji su sa dva meseca, tri, upućeni 1998. godine na Košare/Koshajë, na Morinu/Morina i ne znam gde, to je isto zločin samo što na žalost, mi smo pisali, išli sa krivičnom prijavom protiv ondašnjih generala ali u ovoj zemlji nema žrtava, nema ni odgovornosti. Tako, pomozite nam prvo da počne o tim žrtvama da se priča. Ja verujem da niste pričali o Srebrenici, o svim tim žrtvama, teško da bi Tadić otišao da se pokloni tim žrtvama. Mi ovako pričamo na ovim skupovima ali u javnosti se ne zna, pa ni sama Srbija ne zna dovoljno koliko je u stvari ubijeno vojnika, a civila da i ne govorimo, to ne znaju ni ljudi sa Kosova tačno, zna to par njih koji se družimo, koje su to žrtve. Ja nisam sa Kosova ali kad je došao da mi javi, da preuzmem dete, to moram da kažem, jedan od oficira kaže „znate, imate sreće, videćete ga“. Ja sad ne znam, bio je čist sto, da je bilo nešto na stolu ne znam da ga ne bih potegla da ga gađam na takav način. Ali onda sam sa ovim ljudima, sa ovim majkama, sa ovim ćerkama, sestrama, braćom, ja zaista vidim koliko je on bio u pravu. Jer teško je kada je ubijen, a još je teže kad ne znaš gde je. Ja hoću i pokušavam i sa svojim saradnicima i od vas isto tražim, ne da vas molim nego zaista tražim da nam pomognete, da nam Srbija još jednom ne ubije naše žrtve i mrtve. Ja kažem Albanci su ih ubili žive. Zakon jačeg, po Bogu, po već ne znam kako. I to mogu da prihvatim, ali da nekog ubija svoja država, kad nekog mrtvog ubijaju ćutanjem, to je još jedno ubijanje, to je još veći greh i pred žrtvom i pred Bogom i pred zakonom koji se na žalost ovde ne priznaje i tako eto. Ja imam zaista tu molbu da probate na taj način. Jer teško da će Srbija prihvatiti vaše zalaganje i za taj REKOM i za sve ostalo ako ne istupite i o srpskim žrtvama. Ja znam da vi pomažete mnogim srpskim porodicama mnogo više nego svi ostali, čak i advokati, ja nisam mogla da nađem advokata kad mi je trebao, sve sam okrenula telefonom ali ajde i ja... Pa nije toliko teško izaći, pa reći, toliko je Srba ubijeno. To je za dalju saradnju. Koliko je dece isto odvedeno? Mislim bilo je stradanja i sa jedne i sa druge strane ali moramo da pričamo i o jednoj i o drugoj strani. Toliko.

Milosav Stojković: Dobro. Nataša Kandić, izvolite.

Nataša Kandić: Šta bih vam na to rekla? Morate više da gledate ono što je urađeno i po tome da cenite i mene i sve drugo. Država nije napravila nikakav dokument, mi smo uspeli 2000. godne da napravimo knjigu o nestalim i ubijenim. 2000. godine. Nije bilo jednostavno tada napraviti, niti za to kratko vreme posle juna 1999. godine. Nismo napravili to Albancima iako je trebalo ali smo upravo ovde zato što je bila jedna tako neprijateljska klima, da pokažemo šta se dogodilo. Nije bilo jednostavno. Ta knjiga se i na Kosovu i svuda, ne znam da li bi... zašto vlast nije

uradila? Nisu napravili ništa. Znači meni nije smetalo da takvu knjigu ovde napravimo i da ja budem normalno na Kosovu i tu knjigu svi znaju, svi je znaju. A osim toga mi ćemo sada za tri, četiri meseca početi sa prezentacijom rezultata tog poimeničnog popisa žrtava. Verujemo da smo prikupili, pa oko 90 posto svih žrtava da smo obuhvatili ali moguće da ima i nekih grešaka, znači da još najmanje 10 posto nismo obuhvatili. Hoćemo da pokažemo kako to izgleda, šta je to i zašto je vredno. Onda to je, da kažem, najvažnije sa tim izaći i pokazati. Pa nema da kažem boljeg dela nego što je to. Nije ga država uradila, nije ga ni započela država, mi smo uradili. Pa znači to ono što će porodice ceniti. Koga oni da cene? Pa da vam kažem, ja mogu samo sa konkretnim radom, Fond za humanitarno pravo može samo nešto konkretno da pokaže. To nije niko uradio. Da li je neko mogao, da li je Vlada, vlast mogla da vam organizuje da odete u Prištinu, da tamo Milena Radović govori prvi put, da neko govori o tome šta se dogodilo? Pa nije. Da li je neko mogao da zamisli da Simo Spasić može da ode u Prištinu /Prishtinë? Pa nije. Pa prema tome nemojte te da kažem političke fraze. Cenite ono što je delo, a REKOM mora da bude zajednički. To što je neka inicijativa potekla iz Fonda za humanitarno pravo, ako tu inicijativu ne prihvate svi i ne bude zajednička zato smo napravili Koaliciju, zato mi govorimo, nije to više naša inicijativa, to je zajednička inicijativa. Zato danas vi iz udruženja o tome govorite. To što smo je pokrenuli to spada da kažem u rad organizacija za ljudska prava, shvatili smo da je to važno, a sada to pripada, evo da kažem, nisam u Nišu danas, nisam u Splitu ili negde, drugi govore o tome zato što smo postigli to da to bude zajedničko. Treba da bude i vaše. A oni koji ne nakaze interes u tome, apsolutno možda će jednog dana promeniti to svoje mišljenje ili ne razumeju dobro. Ovo je u interesu svih porodica žrtava, ovo je u interesu društva, ovo je jedini način da sve žrtve budu da kažem trajno zapisane i sačuvane. Ja ne vidim neki drugi način. Kad bi neko imao bolju ideju, ja bih to odmah prihvatila, svi bismo prihvatili. Ali svi smo ocenili da je to neko regionalno telo najbolji odgovor za ovo što vi kažete, poštovanje žrtava, dostojanstvo žrtava, ravnoparnost žrtava, za nešto što će da ostane trajno. I svi, i vi Lozanka kao majka, imali ste nekoga, vaš sin nije imao 25 godine, imao je 19 godina ali isto znate da će neko ko sad ima godinu dana za 18 godina imati 19 godina. On će hteti da zna šta se to dogodilo. E treba se potruditi i stvoriti te činjenice, stvoriti trajni dokument da buduće generacije mogu da znaju. Ne vredi priče, ovaj govori ovo. Potrebne su, važne su činjenice, samo činjenice. To može da izdrži istorijsku proveru, ništa drugo. Šta hoćemo, hoćemo znači da postoji ovaj zapis o ovome, da bude dostupno svima da mogu da pročitaju, tako da koristimo.

Nataša Šćepanović: Ali znate šta bi naši ljudi voleli, nije to ne znam šta, neka brda i doline nego naši bi ljudi hteli, pošto mi poznajemo te ljude, sa njima smo stalno, a mislim da to nije greh i da je to ono pravo, od vas recimo to što će da ostane knjiga pamćenja, to je u redu, to je stvarno dobra stvar i tu smo se svi složili, odajemo vam priznanje zbog toga. Nego malo javno kad istupate u medijima znate, pa da malo više govorite o stradanjima naših žrtava, našeg naroda jer je recimo Specijalni sud za ratne zločine izneo činjenicu javno, da je ubijeno preko 3.500 ljudi dole, znači Srba i Albanaca i drugih nacionalnosti koji su bili lojalni državi Srbiji. Znači oni su izašli s tim podatkom, s tom brojkom u javnost, eto mi bi voleli jer bi to imalo težinu, znate šta bi to, kakav se preokret u narodu napravio za Fond za humanitarno pravo, za vas pre svega kao ličnost i kao direktorku tog Fonda, to bi mnogo značilo nama da vi malo pričate o stradanjima i naših žrtava. Vi pričate ali ne onoliko koliko bi mi voleli. Recimo nas će ljudi pitati telefonom, presretati, nije važno, „bili ste kod Kandičke, šta je učinila ona za nas, šta je obećala, šta smo mi dobili, jel' pokrenuta neka krivična istraga, neki krivični postupak“ i tome slično. Eto, to malo u javnosti, malo u medijima da pričate jer ste pričali o stradanjima albanskog naroda,

muslimanskog naroda, hrvatskog. U redu je sve to ali da mi budemo poslednji ali malo da se ta neka brojka iznese, malo o civilima jer je to velika brojka jer je veći broj ljudi koji je postradao dole, pre svega mislim na civile u odnosu na broj žitelja dole. Znae, koliko je bilo Srba na prostoru Kosova i Metohije pre rata, a koliko je ubijeno. Tako da je taj procenat... može se reći čak da je učinjen genocid, to su nam rekli i ovi iz Specijalnog suda za ratne zločine. Baš Bruno Vekarić.

Nataša Kandić: Imenom i prezimenom došli smo do 2.500 žrtava. Znači sa tim ćemo izaći na prvim prezentacijama. Ako ima još žrtava, onda je znači na porodicama da nam pomognu. Mi smo uradili sve što možemo da prikupimo sve podatke, dok ne dođemo konkretno do porodica, do očeva, majke, do sestara i došli smo do 2.500. Haški tribunal nema imenom i prezimenom ni 100 žrtava. Oni nemaju, ne rade, niko ne radi. Ako vi čujete da MUP Srbije ima *Dosije Kosova i Metohije*, to niko nema pristup tome. Pitajte Tužilaštvo. Pa onda dajte da napravimo nešto što je stvarno da kažemo da postoji. Mi sve što imamo to je 2.500 imenom i prezimenom, sa podacima o tome šta se sa njima dogodilo, ko je bio policajc, ko je bio pripadnik vojske, ko je kako stradao. Kad počnemo za tri ja mislim ili četiri meseca, imate ovaj mali miflet napolju, kad budemo počeli sa prezentacijama, onda će nadam se, ako ima propuštenih, onda će one porodice da se jave. Ići ćemo i u Prokuplje, ići ćemo i u Niš, tamo gde ima najviše raseljenih i nadamo se, ići ćemo takođe u Crnu Goru, ono što već znamo, biće nam problem sa Romima, to jednostavno nikada nećemo uspeti da utvrdimo i dođemo do svih podataka zato što se stalno sele, ne možemo da dođemo do svih njih. Ali to je najbolji način da se pokaže imenom i prezimenom, tu će biti svaka priča završena.

Gordana Đikanović: Ja bih htela da kažem da kada smo mi pozivali članove naših porodica koje su okupljene oko Udruženja da prisustvuju ovom današnjem sastanku, mi nikoga nismo ubeđivali da treba da dođu zbog nečega danas ovde nego smo im samo ukratko izložili otprilike odgovor *zašto REKOM*. I svi ljudi koji su danas ovde nisu došli zato što smo mi njih ubeđivali negi su prepoznali nekakav svoj interes. Ja bih sada predložila, pošto je nas ovde ipak malo, a komunikacije su prilično loše, naš časopis ne izlazi već četiri meseca, pet meseci gde mi ipak, kako tako komuniciramo sa porodicama, mislim onih susreta koje imamo kada porodice dolaze u Udruženje i kada mi koristimo priliku da ih obavestimo o svemu onome što je značajno za njih da oni znaju, ja bih zamolila znači sve učesnike današnjeg skupa da naprave nekakve mini konsultacije u sredini iz koje su došli. Jer mediji su zatvoreni ne samo prema Fondu, to nije naša briga, mediji su zatvoreni uopšte, mediji u Srbiji su zatvoreni za problem kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji. Nešto se sada u poslednje vreme malo otvaraju ali je to u svakom slučaju nedovoljno. Još uvek se taj problem stavlja pod tepih. Kao što Nataša kaže, mi ni od naših zvaničnika ne možemo da čujemo tu cifru da neko izgovori, ej 2.500 ljudi je dole stradalo, od toga je toliko dece! Mi ni na jednom mestu ne možemo da dobijemo tačan podatak koliko je dece, ni u Crvenom krstu. Kada ja govorim, neka mi ne bude zamereno, ja govorim znači o Srbima i nealbancima na Kosovu i Metohiji i onim Albancima koji su bili lojalni državi Srbiji. O drugim stvarima razmišljaju udruženja Albanaca, ne znam, Muslimana, Hrvata. Znači prosto nemamo priliku da mnogo govorimo o značaju osnivanja REKOM-a koji su pretpostavljam mnogi ovde prepoznali kao dobru ideju i zbog toga je moj predlog, ja kažem kad bismo mi uspeli da nekako dođemo do sredstava da izdamo časopis onda je to jedan od puteva da porodice pročitaju sve ove diskusije danas i da vide da li oni u tome vide nekakav interes za svoj problem ili ne vide. **Zbog toga mislim da bi trebalo da svi mi, u nekom našem okruženju gde jesmo, u**

kancelarijama ljudi, ovi koji su takođe među svojom prijateljima, mi se uglavnom družimo sa ljudima koji imaju isti problem kao mi, obično se porodice tako zatvaraju da progovore, ako su naravno ubeđene u dobru ideju i častan cilj osnivanja REKOM-a, da to urade kako bi što više ljudi moglo da sazna šta je to za šta se jedan dobar deo u Udruženju porodica kidnapovanih i ubijenih zalaže jer mi naravno ne možemo da kažemo ime porodice, to će oni reći potpisivanjem pristupnica ili kako već, ali kažem, ta komunikacija bi morala da nekako bude bolja i jača da bi ljudi jednostavno znali šta je to za šta se mi ovde zalažemo. Hvala vam.

Milosav Stojković: Izvoli Snežo.

Snežana Zdravković: E, ovako. Ja sam Snežana Zdravković, Udruženje kidnapovanih i ubijenih na Kosovu i Metohiji, dolazim iz Prokuplja, predstavnik Kancelarije u Prokuplju. Gospodin Marinko Đurić reče, odmah ću da se osvrnem na probleme i ovo. Udruženja gube svoju oštricu, na žalost. Jer udruženja jesu možda i najpouzdanija baza podataka, pošto smo mi direktni i svedoci i žrtve i porodice žrtava u tim udruženjima, znači čine ta udruženja. Pa razlog više za podršku, za osnivanje REKOM-a je ta. Recimo pri svakoj vladi postoji određena komisija za nestale, konkretno pričam o našoj vladi, znači Komisija za nestale. Verujte, nema nikakve komisije za ubijene. Znači nema, ograđuju se od toga, znači u redu je, ono nestao, pa nađen, pa je ubijen i to ali za ubijene nema nikakve komisije. Znači sem što se Udruženje bavi baš aktivno ubijenim, tu je tačka, posle toga ništa. Znači eto razloga više da se podrži osnivanje ovakve Komisije. Onda smo pričali o stvaranju tih podkomisija, odnosno po teritorijama, jel' tako, bivše Jugoslavije, da. Jeste, to je u redu, znači da se stvore te podkomisije na teritoriji ali ne samo da se bave recimo da se podkomisija ili kancelarija te komisije stvori na primer u Republici Hrvatskoj, da se bavi Hrvatima, nego da se bavi onim ljudima koji su stradali na toj teritoriji. Znači svim žrtvama i zločinima koji su se desili na toj teritoriji. Konkretno isto kada je u pitanju Kosovo i Metohija, znači postoji Komisija za nestala lica Republike Srbije, postoji Komisija za nestala lica privremenih institucija Kosova i Metohije i mi smo imali određenu saradnju, međutim sada više ta saradnja, da mi znamo, ne postoji. Ne postoji. Išli smo na sastanke ali sada to kao da je stalo. Drugo, pomenuli ste, hoću da navedem sve te razloge zašto podržavam individualno inicijativu za stvaranje REKOM-a, 400 do 500 leševa u mrtvačnici u Prištini/Prishtinë. Da, ali time kao da se niko ne bavi, čiji su leševi, koje nacionalnosti... Imamo, sad ajde, to je i podatak koji su to leševi, gde su iskopavani, da li je moguće da su to možda leševi iz Drugog svetskog rata? A tačno postoji, podaci postoje, gde je izvršena ekshumacija tih leševa, kada, u koje vreme, znači mi to nikada nismo dobili, a sigurna sam da podaci postoje, da se njima bavi OMPF i Odeljenje za ekshumaciju. E sada, mi imamo svoje komisije za nestala lica, tražimo da se to... međutim to je stalo. Znači to ima više, mi za to znamo, znači ima više od godine dana, dve godine ali to je stalo. Znači nema. Eto to su ta goruća pitanja koja nas interesuju, znači Udruženje porodica kidnapovanih i ubijenih, znači kada mi ne nađemo odgovor, znači nemamo odgovor na takva pitanja, normalno je da je i zbog toga da će neko da se bavi, znači ozbiljno da se bavi problemom, znači sva podrška, da kažem i bilo kojoj komisiji koja izražava znači želju, odnosno ne želju, da želju, da se bavi tim pitanjima. Stvarno je veliko nerazumevanje onih komisija koje već postoje za pitanja kako nestalih, ajde tu i tamo, ali za ubijene. Pogotovo za ubijene civile. Jel' tako? Imamo za policajce, vojnike, to se bavi Ministarstvo odbrane, policije i ovo ali za ubijene civile... Pa dobro, možda imaju nekakvu bazu podataka na jednom skupu ali za civile tu nailazimo na veliki problem. Znači prepušteni sami sebi, eto tako, znači u okviru Udruženja. I otvaranje arhive koje ima UNMIK i sada EULEX.

Milosav Stojković: Hvala, idemo dalje.

Dragan Pjevač: Dragan Pjevač, Udruženje porodica poginulih i nestalih u Krajini i Hrvatskoj. Ja bih želio pozdraviti Koaliciju za REKOM i Udruženje porodica kidnapovanih i nestalih na Kosovu i Metohiji koje je nosioc ovoga skupa i da kažem da Udruženje gde sam ja član Upravnog odbora, gospodin Marić je predsednik, nije još pristupilo REKOM-u. Razmatra se, ja se nadam da će pristupiti. Ja sam danas lično potpisao pristupnicu, Izjavu, što se mene tiče nisam imao dileme od početka. Iz svih onih razloga što ste vi danas rekli. Danas sam zaista primetio par inspirativnih izlaganja. Gospođa Nataša Kandić je vrlo lepo govorila, gospodin Stojković isto tako u svom uvodnom izlaganju. Ja bih samo rekao, podsetio, nešto što me je dojmilo kod Krleže. Krleža kaže „kad se u balkanskoj krčmi ugasi svetlo, ne zna se ko koga tuče“. E tako je otprilike bilo kod nas i sad kad je došao, došao je račun, neće niko da plati račun. E sad, gospođa je ovako lepo govorila, primetilo se nešto, i moj osećaj da Srbija prema građanima, prema nama iz Hrvatske, prema Srbima sa Kosova, čini mi se, neću preskočiti da su ljudi dobili penzije i hvala i stvarno je to potrebno i stvarno napravljeno kako treba. Ali to nije dovoljno. **Baze podataka čini mi se u Srbiji da i ne postoje i organi koji su dužni da se sa tim bave, to ne rade kako treba.** Hrvatska država to radi besprekorno ali samo za svoje građane, a u Bosni i Hercegovini se vidi da je toga puno napravljeno. Međutim, šta je sa Srbijom i zašto se to ne radi i nama to jako smeta i **ako je to ostalo samo na udruženjima koja se nazivaju ovako i onako, to nikad neće biti posao kako treba da bude.** Prema tome to je jedan taj sad deo. E sad, ima jedan stereotip koji ovde gospođu i sviju nas ovde pomalo smeta. A to je taj stereotip dobrih i loših u ovome ratu. Zna se ko je loš. Evo ovi koji ovde sede pripadaju generalno nekako toj populaciji, a u stvarnosti nama su se desile takve tragedije da mi tu nepravdu duplo osećamo. Znači ja ću sad reći, i saopštenja dobivamo iz Fonda za humanitarno pravo i stvarno mnogo truda, rada, uvek pohvalim koliko je napravljeno i treba i dalje da se radi i tako da se radi. Međutim na ličnom primeru sam video, ja znam da Fond za humanitarno pravo ne može sve obuhvatiti ali kada sam ja imao slučaj u Medačkom džepu gde je 88 ljudi zverski ubijeno, to suđenje Norcu, čuli ste za to, šest dana je trajalo saopštenje i svaka čast Nataši Kandić, lepo je to napisala, šest dana trajalo dok se to nije napisalo. Dokumentu isto, tamo Vesna [Teršelič], nakon šest dana polovično, nije kao Nataša. A ovde što treba, naglašavam, treba odmah drugi dan, treći dan treba... I zato kažem ne treba da se duplo oseti pogotovo što su zločini zločini i isti su. Mene jeza hvata, verovatno sam subjektivan ali *Žuta kuća* za mene je strašna, za vas vjerujem još više. Strašno. To nam ostavlja i ubijenih devet svedoka, Haradinaj. Razumete, mislim ja to tako moram reći. I onda kad se saopštenja daju, zaista, ja znam Fond za humanitarno pravo i budući REKOM su dve različite stvari. REKOM zaista mora biti maksimalno izbalansiran. Znači da tu jednostavno moramo paziti na svaki detalj, ovo što su neki danas primetili, veterani jeste ovako ili onako ali moramo tu paziti na svaki taj detalj. E sad ću reći nešto što u pravilu nisam dobio podršku mojih da kažem Srba ali ja to moram uvek reći. A to je sledeća stvar, generalno govorim. Mi ovde, ako iko mora da osudi svaku žrtvu to smo mi i to je početak. Nije važno koja je žrtva koje nacionalnosti, zaista nije važno. Ja ću vam reći primer. **Meni je majka nastradala u Medačkom džepu. Kako ja mogu tražiti da u Hrvatskoj bilo ko takav zločin osudi, da istupi kako to treba ispravno, ako ja nisam u stanju reći, prije dva meseca da su u Lovincu pet hrvatskih dedova pogubljeni i da ja to osuđujem jednako. Vjerujte mi iskreno i vjerujte mi da ja jednako doživljavam zločin u mom selu Lovincu gde je to napravljeno nad pet hrvatskih građana.** To je početak kako treba otprilike startati REKOM s tim da ovu generalizaciju da li je neko dobar ili neko loš zaboravimo. I na

kraju, sad ću se opet vratiti na onaj račun krvavi koji se ispostavlja i koji se na kraju sad uspostavlja i škrto svetlo je upaljeno i sad gledamo taj račun kako izgleda. Na tom računu su imena i prezimena naših majki, očeva, dece. I ja tražim sada, zaista tražim da taj račun neko plati i to REKOM upravo traži i zato ja to podržavam jer neko za to, imenom i prezimenom da odgovara za to. I na kraju da završim, nisam ja to izmislio, to su rekli još posle Drugog svetskog rata zašto to treba. Zato što će doći neki gadovi, pa će reći da toga nije ni bilo, to da kaže, pa nije to tako bilo. E bilo je, bilo je i neko to treba i mora da plati. Eto toliko, izvinite molim vas.

Nataša Kandić: Imamo još pet minuta, znači samo za jednog, pa onda imamo pauzu za ručak. Pet minuta samo.

Nataša Šćepanović: Samo kratko na ovu priču gospodina Dragana. Pa evo ja da... Moj otac je kidnapovan, pa je pronađen, identifikovan sahranjen. Ja sam recimo u Istoku/Istog dobila izvod, trebao mi je njegov izvod iz knjige umrlih i dobila sam... piše na tom papiru kao da je umro prirodnom smrću. Da li vi meni verujete? Šta ja mogu s tim papirom? Ja nisam dobila ni uzrok smrti do dana današnjeg, znači treće, nije ni urađena identifikacija ni ko je to počinio. Imam neke ljude koje sam navela, na koje sumnjam da su indirektni učesnici, saučesnici ili šta već i imam neke sumnje na direktne učesnike, navela sam sva ta imena, prezimena, istraga nije pokrenuta, znači sve onako stoji u mestu. Kažem vam dobila sam izvod kao da je moj otac umro prirodnom smrću. Eto, ovo što je Snežana rekla, moram da ponovim da je bitno osnivanje te Komisije za ubijena lica, znači da mora da se utvrdi tačan datum stradanja osobe, kidnapovanja, stradanja, na koji način, uzrok, znači sve do detalja. To mogu da odrade eksperti, ne želim da verujem da to ne može da se odradi do kraja onako kako treba i ja mislim upravo kad se bude ova Komisija osnovala da će to Komisija da završi do kraja, da utvrdi onako kako treba.

Snežana Zdravković: Što se tiče ovih podataka, znači oko dokumentacije i kada se nestalo lice, kidnapovano pronađe. Da, tu nailazimo na veoma veliki problem. Recimo datum smrti. Konkretno znači kroz svoj primer, primer svog oca, znači povlači za sobom i stotinu drugih primera. Otac je kidnapovan 24. juna 2000. godine, a ja sam posmrtnu ostatke preuzela 23. februara 2007. godine. Znači sedam godina traganja za nestalom osobom, konkretno za ocem. Posle sedam godina meni se postavlja pitanje već kako se vrše primopredaje i ko vrši primopredaju, koji datum smrti da stave. Mene pitaju, znači dete pitaju koji datum smrti da stave. I ja sležem ramenima, ja ne znam... Verujte, to možda izgleda, to nije ništa i porodice o tome ne razmišljaju dok ne dođu pred svršen čin šta uraditi. Tako konkretno, da smo datum smrti, sad uz moju saglasnost, ja ne znam da razmišljam, nisam ni neki... stavili datum kad je kidnapovan. A čemu traganje sedam godina? Znači to iz iskustva drugih, konkretno nama znači primopredaju radi Komisija za nestala lica. Iz primera drugih obično se stavlja datum kao da se pogađamo, kao da je pijaca... to je stvarno strašno. Uzrok smrti, nema poklapanja, uzrok smrti u dokumentaciji koju izdaje UNMIK i u dokumentaciji koju izdaje Institut za sudsku medicinu u Kosovskoj Mitrovici. Znači postoji razlika, razlika znači u datumu. E sada vidite, datum pronalaska tela, ovo se odnosi na svaku primopredaju, mislim na to. Datum pronalaska tela kaže 23. juna 2004. godine. Znači nestao 2000. godine, datum pronalaska pre 2004. znači to je veoma veliki period, a ja sam saznala da je mrtav 8. februara 2007. godine. Možda u podsvesti je bilo da nije živ ali ja nisam imala dokumentovano, nisam imala činjenice. I to su ti problemi na koje porodice nailaze tako da... to sam se nadovezala...

Milosav Stojković: Dobro, hvala Snežana.

Nataša Kandić: Samo da dodam. Ovo što nam je Nataša Šćepanović ispričala o ovom papiru, dokumentu koji je u stvari jedan falsifikat, zbog toga je REKOM važan, zato što mora da postoji nešto što će da prekine, što će da pobije ono što nije tačno, a samo znači jedna zvanična komisija može da odgovori, da se suprotstavi ovome što je neki zvanični dokument izdat. I to je strašno, to je neviden primer zbog čega je važno suprotstaviti se onom što je poricanje, što je falsifikat nečega.

[Pauza]

Milosav Stojković: Jesmo svi stigli, otprilike? Ljubiše sa ovom dvojicom još nema... Regulisao sam sa ovim šefom sale da oni ručaju, pa će nastaviti, priključiti se našem radu. Dobro, gospodo, nastavljamo sa radom. Sa, ovako lično, mogu da konstatujem, do sada vrlo uspešnim radom, uz zahvalnost svima koji vrlo korektno, vrlo praktično i koncizno iznose doprinos ovom našem današnjem poslu, našem radu. Sve vaše diskusije, koliko stignem da zapišem, i urednik našeg časopisa gospođa Đikanović takođe to piše, pa ćemo, uz Božju pomoć, i malo još više našeg truda i uz pomoć dobrih ljudi, ako nam obezbede sredstva za naše časopise buduće, da to sve evidentiramo i da dostavimo sledeći broj, tačnije šesti broj časopisa. Hvala još jednom, nastavljamo sa radom. Izvolite ko želi dalje da diskutuje?

Desanka Pejčinović: Ja sam se javila...

Milosav Stojković: Gospođa Desa. Izvolite Deso.

Desanka Pejčinović: Ja sam Desanka Pejčinović, majka otegot deteta iz Peći/Pejë, Slobodana. Mnogo sam razmišljala, naravno, računajući težinu problematike i doživljavajući deset godina. U potpunosti podržavam ovu inicijativu i ja sam veoma zahvalna gospođi Nataši Kandić što je imala sluha i što će dati sve od sebe da se nešto ipak uradi. **Mi smo veoma nezadovoljni. Deset godina naše porodice i svi mi pojedinačno imamo stalno pitanja zašto, zašto, zašto. Počiniocemo znamo, istraga nema. Zašto su naše te žrtve obespravljene, znači, civilne žrtve?** Naša država ih ne tretira kao ove žrtve rata. Za našu Vladu, našu vlast oni su poginuli, nema ih ili se još traže. Ništa... zašto? Evo, kažem, deset-jedanaest godina, pitanje stalno, *zašto*. **Evo sad su i zatajile eshumacije, identifikacije... mi to čekamo. Zašto se tako sa nama manipuliše prilikom primopredaje?** Zašto su naše porodice, mnogo njih ima, a što nije rečeno da će i druge tako biti, primoravaju se, eto „morate da uzmete, znate, to je vaš muž, to je vaše dete“. A kako da ga uzmemo, na osnovu čega da se preuzme kad pouzdano tvrdimo nije to telo. I iz naših vlasti nađu se gospoda... „jeste preuzmite muža, kako da ne“... možete misliti da to svestan čovek... koja je to tortura nad nama, mislim, strašno, uvek zašto... zašto... zašto su naše porodice obespravljene? Status naših porodica deset godina nije u stanju naša država da reši status naših porodica nego je u stanju da smo mi primorani da bilo šta, naša životna pitanja porodična rešavamo. E, treba da proglasimo našeg kidnapovanog ili ubijenog mrtvim. Taj ubijen možda još nije predat, mnogi nisu predati porodicama. Taj kidnapovani za koga još ništa ne znamo ni da li je ubijen, ni da li nije ubijen, ni šta je, opet mi mora da ga proglasimo mrtvim, a to je stvarno jedan zločin nad našim porodicama. Pa ja ne mogu da zaspim noćima. Svakog dana opet pitanje zašto, zašto nas bombarduju ovakvim izjavama povodom prodaje ljudskih organa, Albanija, *Žuta kuća*... Zašto

nas tako svakodnevno medijski i u dnevnoj štampi stalno bombarduju? To mi čitamo, to naša deca prate, to naši unučići prate, pa se pitaju a zašto neko ne ode da vidi u Albaniju. Ništa... to tako... i to će tako da se priča još koji dan, pa će da se stane sa tim, pa ćemo mi da čekamo još pet godina. E zato inicijativa, bilo ko da pokrene inicijativu, a ja da vidim neki put, da će se nešto otvoriti, da će se nešto otvarati, ja ću uvek i naše porodice biti spremne da idemo za tim ljudima i zato da ne bi pitali stalno zašto. Zato REKOM smatram i osećam da će se nešto, pitanje po pitanje, jedno po jedno rešavati, a možda mi nećemo govoriti stalno još deset godina zašto nije rešen status naše porodice, zašto naša žrtva nije... zašto je omalovažena. Eto, zato, da više ne bi podnosili takve tegobe. Zaista ja ni jednu jedinu noć ne mogu da se smirim, niti mogu da zaspim, da se ne pitam pa da li je moguće da je moje dete svoj život na jedan takav način završilo. Da li je moguće da se organi naše dece i svih naših kidnapovanih da se prodaju? Pa to u svetu, ni u jednom ratu to se nije dešavalo i da li je uopšte i jedna nacija do sada dozvolila sebi i u ratu i mimo rata da dozvoli, ako su to Albanci, a jesu dozvolili, ti zločinci, ne svi, ja ne osuđujem sve Albance, ima tu poštenih ljudi, dobrih ljudi, a Albanci kad su to sebi dozvolili da prodaju... Ubistvo je već nešto drugo, ubili su ga, hteo je da ga ubije, sebi je dozvolio da bude jedan zločinac. Ali ovo je zločin nad zločinima. Ne može ni da se upoređi sa zločinom, prodati nečiji organ, to je strašno i nema strašnijeg od toga. Što ja često kažem Bože, pa to je to, moj je sin kidnapovan u Peći/Pejë, na jedan najgori mogući način, od prvog komšije, koji je bio drug i njemu i još moja preostala dva sina su se družila sa Antunom Brunčević i Besimom Kastrati-jem i ja sada kad tako to sve slažem te kockice, pa kažem tako je znači kidnapuju i dolazim tako i stvaram oko sebe neku tvrdnju da su oni njega ni iz kog razloga mogli da kidnapuju, osim možda tog interesa da ga kao mladog prebace za Albaniju, da mu prodaju organe. Ja vama teško govorim. Ovo bolujem posle dva i po meseca, ležim u krevetu i po mesec dana, ali ja to moram, ja sam majka i ja neću stati na tome. I hoću da kažem, sve su indicije da je zbog toga barem moga Slobodana i jedna izjava kidnapera s kojim sam ja telefonom pričala, a žalosno je što je tako nažalost, stanuje sa svojom decom u kući našeg komšije Radeta Vojkovića koga su isto kidnapovali i ubili. Zašto on živi mirno? Nije to daleko, to nije drugi kontinent, to je Peć/Pejë, eto gde je. Od bilo koje institucije gde god sam se obratila, gde god sam dala ime, prezime, sliku kidnapera, način otmice, verujte pomaka nema. Ovo je samo moj primer, a svi smo mi u tom primeru, sve naše porodice su... Dvesta kidnapera mi imamo na spisku otetih. Znači, oni, zločinci se normalno kreću po Kosovu, da li dolaze u Beograd... Eto, oni imaju te mogućnosti, a mi nemamo mogućnosti. I zato kažemo, očekujem da će REKOM postići, ne očekujem preko noći, što je nemoguće, ali deo po deo, pitanje po pitanje da će se nešto rešavati i ja pozdravljam i cenim od gospođe Nataše, a ne zavisi samo od nje. Zavisi sada od celokupnog uključenja svih nas, znači mi smo ti sada borci pored nje koji treba da izborimo koliko ćemo ljudi još da prikupimo, da se... da prionu ovoj inicijativi i da podrže. A imam gospođa Nataša ako ne grešim, a ne grešim, jedan predlog, dakle, kroz rad REKOM-a da se nastoji da se svom snagom da se izborimo da se obrazuje, da se... da se, da tako kažem, da tražimo otvaranje jednog specijalnog suda isključivo za porodice kidnapovanih, za kidnapovana i ubijena lica. Znači, iz posebnog suda, gde neće moći drugi tu da učestvuju, da se pojave, osim mi... odakle ćemo mi pokrenuti tužbu, žalbu, gde ćemo mi čekati rezultate suda. Znači, mi imamo toliko jasnih dokaza da bi sud mogao da krene da radi. Međutim, ovaj Sud za ratne zločine, mi smo se od 2000. godine, znači to je već devet godina, obraćali, i nema pomaka. Verujte, nikad nas nisu pozvali. Barem ti predmeti koji su dati u tužilaštvo za ratne zločine, pa da kažu „znate, predmet je kod nas, mi smo ga, ovaj, pokrenuli, dalje još ne možemo“. Ne, to se nama još nije desilo, nego, naprotiv, ja sam otišla pre neki dan nisu bili... i to po poslednjoj ovoj zloglasnoj informaciji prodaje organa, ja

sam po tom pitanju otišla, čak i sekretarici kažem došla sam po tom pitanju, ona meni kaže pa primiće te gospodin Stanković. On je nakon toga, nakon pet minuta rečeno mi je mogu da idem kući, biću pozvana, pa imaju oni svoj kolegijum. Eto, koliko su oni mogli da odrade tog dana. I stalno... znači, nikad nas ne pozovu... kad ništa nisu uradili... takav sud, ja više... ja nisam tog dana otišla ni iz besa, ni iz preteka mog vremena, kao eto da odem do Tužilaštva za ratne zločine. Vrlo mi je teško kad ulazim tamo, ali stanje je takvo. Kažem, da li postoji mogućnost da se preko rada REKOM-a neki poseban sud oformi, otvori, gde će isključivo za nas mi to tražimo isključivo za nas, jer mi smo doživeli šta smo... mi doživljavamo svakog dana... znači, naše pitanje ubijenih i kidnapovanih na Kosovu i Metohiji. Ne znam kako je u drugim republikama, tj. sada državama, ali kod nas je naše pitanje na samom početku. Ni jedan mali pomak, kao da se to juče desilo. Eto, zato ja, verujte, ja sam jedva čekala da dođe ovaj dan i onaj dan u Prištini/Prishtinë kada smo bili. Veoma značajna konferencija, gde je otišlo i u svet da su i Srbi doživeli takve, takve tragedije, takve zločine. Milena Radević je jedan od primera. Još težih primera ima od Milene Radević. To su sve teške tragedije i teški zločini albanskih terorista nad Srbima. Znači, to je za nas veoma značilo da je to snimila svetska javnost, da je to otišlo u svet, jer ako se ne čuje pa ko vam veruje, ako se negde ne pročita, pa niko ne veruje. Ali ono što naše porodice iritira i pogađa najviše i ogorčeni smo i nezadovoljni smo, to je što je ovo na ovu našu tragediju i ove naše žrtve iskoristilo i vlast i država i pojedinci i grupe i toliko se sa nama izmanipulisalo, da mi više stvarno nemamo reči. Da čovek samo... ja ne bih to mogla da poverujem da je to tako da mi nismo to osetili na sopstvenoj koži. Mi smo to jako osetili i preživeli i deset godina smo mi pod stresovima, živimo... naše su porodice... Mnogi roditelji su pomrli, nisu dočekali da saznaju istinu šta se dogodilo sa njihovom decom. Ono što je mene teško povredilo i sve nas, to je mi molimo Tužilaštvo za ratne zločine pa molimo vas saslušajte nam svedoke koji su očevici, ni to nisu našli za shodno da nam urade, molim vas, a nama su svedoci... više njih je umrlo. Ja sam lično molila molim vas saslušajte mi svedoke jer je jedna od svedoka Milka Bogičević, saslušajte je, dosta je bolesna... Ma ko me je uvažio da to nešto odradi, a to se desilo svima nama u porodici. Tako da smo stvarno obespravljani, kako god, s koje god strane pogledamo. I nadam se u rad REKOM-a i da što pre otpočne rad i da se što efikasnije uključimo svi da bi barem jedno po jedno pitanje bilo manje da pitamo stalno *zašto*, ali niko nema, ne nađe za shodno da nam odgovori kako. Znači, ono što smo, pa joj, znate, mnogo je teško izgovoriti... naše porodice godinu dana čekaju sahranu, obavestene su da će biti primopredaja, da je završena DNK, da će biti sahrana, međutim, taj period vremena traje godinu dana, a evo danas imamo ovde i oca Vukelića, Milorada, koji je... Ne znam koliko Milorade si već od glavnog... od gospodina Odalovića... je on kući obavestjen da je njegov sin identifikovan, da je urađena DNK i da će biti sahrana. Međutim, njemu je sada najteže, ono pripremljeno odelo za njegovog sina, to sve stoji u kući, sahrane nema. Možete misliti kako se to preživljava. Mi svi preživljavamo zajedno sa Miloradom. Svi to, to smo doživeli i preživljavamo te muke i stresove, i ja ne mogu ni jedne noći da se ne probudim i kažem šta li radi Milorad, pa barem da nije kupio to odelo i sok i kiselu vodu. Zaista, to je strašna igra sa našim bolom, sa našim žrtvama. Ono zašto, zašto su mnogi dozvolili, a plaćeni su za taj posao, a mi verujte sve znamo u detalje, zašto su ljudi koji su bili plaćeni za to dozvolili... da daju telo porodici da ga sahrane, a nije urađena DNK analiza u Sarajevu u ICMP, koju jedino mi sebi porodice. Sebi to preporučujem i svi u našim porodicama, da jedino mogu da veruju u analizu koja se uradi u ICMP u Sarajevu. Sve ovo ostalo je laž za nas, sve je to manipulacija, sve je to zločin dodati na našu porodicu, jer desilo se da je predato telo porodici to je vaše telo, nije urađena analiza preko ICMP, nego, jeste to je vaše sahranjeno. Nakon godinu dana kad je došlo do određenih sumnji i saznanja ekshumirano je telo,

telo je bilo albansko, telo je bilo Albanac. Pa sad vi možete misliti kako sad ta porodica živi, kad je on, ona sahranila, a kako je ovoj albanskoj porodici koju je ožalila srpska porodica jako teško. I zato kažem, ja vam se zahvaljujem na ovoj inicijativi i podržala bih ljude iz Afrike, iz bilo kog dela sveta samo koji bi nam deo po deo pomogli, da se korak po korak, bar po jedno pitanje smanji, da ne pitamo stalno zašto. Strašne stvari su nam se ispodšavale, toliki su dodatni zločini, a nama nisu sada samo kidnaperi zločinci, niti ubice, mi ih sad možemo naredati mnogo tih zločinaca. Nesvesno ili svesno ljudi, oni nam tako prirediše. Gospođa Dobrila Dedić je jedan primer onako kako nam se sve to priređuje i ako smo... ako nas je rat i ratni zločinci, albanski teroristi uništili... gospođa Dobrila Dedić, ona je lekar po struci, kidnapovan joj je suprug Negovan, svekar je lekar, stomatolog, zaova je lekar... njih pozovu da preuzmu telo Negovana Dedića... Dobrila kaže „ja tetka Deso kad sam otišla, nas barem nisu mogli da izmanipulišu, analizirajući sve onako kako su se oni pripremili da nam predaju telo, apsolutno, tetka Deso nije moj Negovan, apsolutno se ništa ne poklapa, ništa“ kaže i oni su uporni bili da im daju telo. Od tada da li se ona razočarala, a jeste sigurno, ona se potpuno povukla, ona još nije ni pronašla svog supruga, ona više... njoj je sad odvratno da dođe i do udruženja, da dođe i do Komisije za nestala lica, državne. Ona je se jednostavno povukla, to je za nju udarac veliki bio, eto tako. Otac je umro, u stvari, crk'o je za, možda i od toga, to mu je još dodalo da umre čovek, tako da eto tako, sve nam se to dešava. E da se to ne bi ispodšavalo, hvala svakome ko pokrene neku inicijativu, a ovo je jedna dobra inicijativa. Da mi to podržimo što pre i što aktivnije, da se nešto nama reši. Ja se izvinjavam možda sam i odužila, ja nekada znam i da pričam, pričala bih pet sati. Ja se izvinjavam, eto, takvo je pravo stanje.

Milosav Stojković: U redu, Deso, nema nikakvih problema i treba pričati, apsolutno. To je teška sudbina i stanje, realnost, nažalost naša.

Desanka Pejčinović: ... realnost je strašna...

Milosav Stojković: Tako je. Hvala Deso. Idemo dalje. Gospodo izvolite. Izvolite gospodine, uključite samo mikrofona.

Zoran Petrović: Zoran Petrović iz Rakovice, prosvetno lice iz Sutomora. Evo, trudiću se da budem kratak, pošto vidim diskusija se vrlo razvila u pozitivnom pravcu, pa bih samo hteo da donesem neke zaključke sa svoje strane. Nisam uspeo da pažljivo pročitam i analiziram ovaj materijal koji je dostavljen prije početka šjednice, međutim, na osnovu svega onog rečenog ovdje i onog što sam čuo i pažljivo slušao u startu mogu da kažem da ima inicijativa ovakve vrste, treba da izazove pozitivnu reakciju svih onih koji su spremni da reše nagomilane probleme i pitanja koja su pred nama i koja se stavljaju pred jednu ovakvu komisiju koja bi se formirala. U samom podnaslovu, ova Izjava o pristupanju, kaže se da Komisija treba da rešava i utvrđuje činjenice o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u prošlosti. Ovde se pričalo više o tome, a to jeste prioritet i najveći problem: otmice, kidnapovanje, ubijanje nedužnih civila. Međutim, ima i drugih pitanja kojima ova komisija verovatno treba da se pozabavi i tim problema, kao što su rešavanje i ispunjavanje osnovnih elementarnih prava jednog čoveka u savremenom društvu. Kako sad u 21. veku, jel', ne mogu da shvatim da ni posle deset godina ovog statusa koji uživamo sada... rečeno je da je to privremeno, status raseljenih lica, međutim, to već traje... da nemamo osnovna elementarna prava, da raspoložemo sa svojom pokretnom i nepokretnom imovinom, prava na slobodu kretanja, da ne možemo u mestu u kojem

smo se rodili mi i naši preci, odemo, slobodno se krećemo i obiđemo ono što je naše, naše neotuđivo pravo na imovinu kojom raspolažemo. Zato sam i rekao u početku diskusije da ja kao pojedinac se slažem sa jednom ovakvom inicijativom i formiranje koalicije, ove Koalicije za osnivanje regionalne komisije jer smo već postali pomalo nestrpljivi u rešavanju ovih problema i oko neizvesnosti sudbine onih koji su oti i nestali, tako da, verujem da ako se pravilno i ljudski postupi u rešavanju tih problema, ali da svi oni relevantni faktori koji bi se uključili u tu problematiku, da bi se došlo do nekog pomaka unapred i jednog pozitivnog ishoda mnogih nerešenih sudbina. S tim što, oni koji bi bili uključeni u rad ove komisije, smatram da bi, bez obzira na versku i nacionalnu pripadnost, morali da vode računa o tome da ne vrše prioritet jednih žrtava nad drugim, da li pripadaju bilo kojoj naciji ili verskom opredeljenju, na taj način što bi se, recimo, umanjile žrtve na strani Srba, time što se kao i do sada, u dosadašnjem toku su se glorifikovali srpski zločini, što mislim da nije ispravno i nije faktičko stanje bilo takvo. Još sam hteo da kažem da ako bi se pristupilo REKOM-u, a vidim da ne postoje, na osnovu onoga što sam ovde pročitao, ne postoje kod svih zajednica i u svakoj regiji ujednačena mišljenja u vezi toga, neke su organizacije za, a neke se protive tome, pa ne znam dal' bi onda... Mislim da tu treba da se usaglase stavovi kod svih pa da se zajednički nastupi da ne bi možda došlo do opstrukcije rada tih komisija na nekom... Neke veterane, ne znam sad kakvu oni funkciju tu bi imali u svemu tome ali i bez njih postoje neke strukture. Recimo, vidimo na Kosovu koji nisu za to da tamo na Kosovu to bude prioritet, imaju drugi problemi koji treba da se rešavaju pre toga, a ne znam koji su to problemi koji treba da se rešavaju, a ne rešavaju se već, što se nas tiče, kad je naš interes u pitanju. Što se tiče ove Izjave o pristupanju predsednik Udruženja Ljubiša nije već duže vreme prisutan na sastanku, ne znam sad koja je procedura pristupanja, da li pojedinačno svako treba da se izjasni u vezi osnivanja ove komisije ili na osnovu, na nivou udruženja, pa bih predložio, iako on nije tu, da mi Udruženje koje je u Crnoj Gori oti i ubijeni, na jednom našem tamo skupu, sastanku ili kako već da nazovemo, donesemo odluku i da ovlastimo da u ime Udruženja da predsednik potpiše Izjavu o pristupanju, da ne bi došli sami članovi između sebe u koaliciju da neki jesu, neki nisu. Da se to na jednom sastanku donese odluka i da se na taj način izvrši prijava pristupanju ili nepristupanju REKOM-u.

Milosav Stojković: Hvala, Petroviću. Ako dopustite, samo jedno objašnjenje vezano za ovu Izjavu. Pristupamo pojedinačno, potpisima, a u svakom slučaju, to pitanje treba razmotriti u širem članstvu svakog udruženja jer je reč o milion potpisa koji treba dostaviti vladama država bivših jugoslovenskih republika, odnosno i pokrajine Kosovo i Metohija, da one preko skupštine kao zakonodavnog organa ili predsednika upravo donesu tu odluku. Znači, pojedinačno potpisujemo. U svakom slučaju, Udruženje treba da razmatra to u širem postupku, u širem obimu, da predoči članstvo, da to bude iskrena akcija, da ne bude nekih razmišljanja, razmimoilaženja zbog nejasnoća.

Nataša Kandić: Sa prikupljanjem potpisa počinjemo 2010., a ovo je za Koaliciju...

Milosav Stojković: A ovu izjavu sada koju ste dobili, to sad potpisujemo. Dobro, hvala Petroviću. Idemo dalje. Izvolite. Izvoli, Saša.

Saša Ristanović: Još jednom bih da pitam gospođu Kandić, pošto ona zna slučaj Slavice Vuksanović, jedinog preživelog logoraša u opštini Štrpce/Shtërpce na Kosovu i Metohiji, da li će nju da sasluša komisija REKOM, da li ima šanse, znači, da čuje njenu priču. Jer ona je u teškom

psihičkom stanju i trebala bi joj podrška, znači, psihička. Vaši službenici su njoj ponudili u Leskovcu smeštaj u Sigurnoj kući, ali zbog nekih problema ona bi želela da ostane dole i dalje. Znači, ona traži svoju podršku, znači, da idem sa njom ali mi je glupo da idem u tu kuću, pošto samo su tu žene, ona neće bez mene nigde. I tako da, vi ste baš nju tada već lepo primili, saslušali ste njenu priču i baš prilikom polaska ona me je zadužila da vas pitam da li bi je saslušala ta komisija i kako bi mogli da joj pomognu jer ona je, znači, proživela baš tu i fizičku i psihičku torturu, zna i kidnapere, zna ubice, zna, znači, ceo događaj, šta se desilo, znači, u logoru u Gnjljanu/Gjilan. Znači, ona je proživela one logore. Znači, videli ste te analize doktora i psihijatrijske klinike i ortopetske klinike, međutim, od naših vlasti niko je ne ferma. Znači, svi je primaju i predsednik Tadić petnaest minuta je primio, znači, na brzaka, dok je popio kiselu vodu, zazvonio mu je telefon, otišao na drugi sastanak, znači, obećao joj je brda i doline... Ništa nije urađeno. Pa makar da vidimo mi da li možemo nešto da joj pomognemo jer ona je jedini svedok. Znači, ne znam da li ima još neko... ja koliko znam, ona je jedini svedok.

Nataša Kandić: Jel' ona u Gnjljanu/Gjilan?

Saša Ristanović: Ona je bila u internatu u Gnjljanu/Gjilan. Jedini je svedok, skočila je kroz prozor, došla do naše pogranične službe, tada su je svi ispitivali, znači, i od predsednika Vlade, predsednika države, znači, svi su je primali. Vi ste jedini je primili u Beogradu i kažem predsednik Tadić, koji nije imao dostojanstva da je sasluša do kraja.

Milosav Stojković: Ponovite samo ime i prezime... ime sam...

Saša Ristanović: Slavica Vuksanović. Ona je, gospodine Stojkoviću, kažem, znači, jedini svedok. Ja sam voljan da je ovde dovedem, ali posle našeg odlaska, imala je neke psihičke probleme, tako da nije pošla na put, nije mogla da izdrži. Jedino je ona. Ona ima veliku želju... ona zna Simu od ranije, izrazila je veliku želju i vas da upozna. Znači, ne znate isto za taj slučaj... Jedino što je dobila je taj posao, Ministarstvo prosvete je dalo taj posao, kao čistačica u školi i to joj makar, odvlači joj pažnju. Ali trebali bi, da joj se posveti malo veća pažnja, jer ugrožena je. Jer kako sa njom sve više i više pričam, ona je sve više i više ugroženija. Ona ne može zadnjih dana ni mene da trpi, znači, preti mi ponekad, izađe iz takta, a nekad je normalna, nekad uhvati je to... Jer ima, da vam kažem, te noćne more. Jer ona je slušala, videla te vaše žrtve koje su ubijene u tom kazamatu u Gnjljanu/Gjilan gledala je u oči te ubice, gledala je u oči te mučitelje, znači, videla je sprave, šta su im radili sve i trebalo bi da se sasluša njena priča do kraja. Ne bi smeli da je propustimo kroz ruke, da takav jedan svedok ode. Hvala.

Nataša Kandić: Evo, ovako, u vezi, sada je, ne znam da li vi znate da Tužilaštvo za ratne zločine vodi istragu protiv jedne grupe iz Preševa/Preshevë, iz Bujanovca/Bujanoc za zločine u Gnjljanu/Gjilan, uključujući i internat. Ja mislim da oni nemaju ove podatke o Slavici, pa bi bilo dobro da vidimo, sada da vidimo to njeno stanje. Jel' bi ti mogao Saša kada se ona oseća dobro da javiš pa da vidimo mi da organizujemo nekako da ti dođeš sa njom? Samo da ja prvo vidim sa ovim tužiocem Vitorovićem... Jer ona je žrtva upravo toga... Još bi bilo dobro da svako od vas ko bilo zna nekoga ko je bio, ko ima veze sa tim zločinima u Gnjljanu/Gjilan, taj internat, poznati internat, ili bilo šta drugo u Gnjljanu/Gjilan što je bilo, bilo bi dobro da se javi, a mi ćemo posebno Slavici da pomognemo sve da ona nekako bude sposobna da može da svedoči. Jer je

strašno bitno... Ja ne znam, ja nisam imala utisak, ono pre dve godine, da je ona u tako lošem stanju.

Saša Ristanović: Da vam kažem, ona je u psihički lošem stanju, pošto znate tu priču da je silovana i onda je to mnogo uticalo na nju, a ima velike povrede kičme, kičmenog stuba, bubrega, prilikom pada, ima celu dokumentaciju. Znači, vi ste tada pregledali to. Vi ste jedini, kažem, ponavljam opet uspeli da saslušate, tada ste nas primili tri i po sata, znači, oči u oči sa njom, pregledali dokumentaciju, i onda ste joj obezbedili, znači, u Leskovcu tu terapiju. Međutim, ona čas hoće, čas neće. Uhvati je ta njena psihička bolest, psihičko stanje u kakvom se nalazi... i ide redovno u Toponicu, u Kliničko–bolnički centar za neuropsihijatriju, tamo su kontrole, leči se, pije te sedative. Sad kako će to pomoći u budućnosti...

Nataša Kandić: Evo, samo još jedno pitanje se tu otvara. On je pitao da li bi ta komisija saslušala Slavicu Vuksanović. Prvo, te komisije još uvek nema, mi ćemo tu inicijativu da podnesemo tek krajem 2010. godine, ali na ovaj način se ovde otvara jedno pitanje o kojem treba da razgovaramo. Šta mislite o tim javnim saslušanjima koja su, po meni, po onome što se zna kako se to odigravalo u drugim društvima, to imalo najjači uticaj na javnost. To kada čuju taj glas žrtava, onda je to nešto što niko više ne može da porekne, da žrtve govore... I baš bih volela da čujem vaše mišljenje, šta mislite o tim javnim saslušanjima. A posebno mi je komplikovano pitanje da li žrtve silovanja kao što je Slavica, da li one treba da javno govore zato što je to, kako da kažem, mnogo je lakše muškarcu koji je bio u ne znam kakvom logoru da svedoči o tome, ali svedočiti o silovanju, to je trauma koju retko ko izdrži i zato uvek ima i na suđenju u Hagu, to su posebne mere kada silovana žena svedoči. To je, nit ima lika, niti... izmenjen je i glas, zato što to jeste jedno, ponovno jedno strašno teško mučenje, ali mi sad imamo tu šansu da Slavica bude uključena u ovo suđenje, a da razgovaramo sa Tužilaštvom i da vidimo šta oni mogu da pomognu, koju oni zaštitu svedoka mogu da pruže. Oni mogu da pruže da ona svedoči pod pseudonimom, da svedoči iz druge sobe, da javnost ne vidi njeno lice, ali... I to bi bilo jako važno da se njeno ime ne pominje više uopšte zato što to jeste težak zločin i mora da bude zaštićena, tako da ne treba je više pominjati, a evo dogovor je da ti vidiš kad ona može, da nam javiš, onda ćemo mi sve organizovati. Mi ćemo sve organizovati, ali pre toga da znamo da se dogovorimo sa Tužilaštvom.

Nataša Šćepanović: Imamo mi, samo da upadnem, imamo mi još slučajeva tako za svedočenje, znate, u našem udruženju prijavljenih, koji bi mogli da svedoče tako, preživelih logoraša i tako...

Nataša Kandić: Ne, ne, ne, ovo je sad samo za Gnjilane/Gjilan.

Nataša Šćepanović: A da, nije iz Gnjilana/Gjilan, ovo je iz Zahaća/Zahaq kod Peći/Pejë.

Nataša Kandić: Mi sada samo iz Gnjilana/Gjilan govorimo.

Milosav Stojković: Dobro, idemo dalje. Izvoli Marinko.

Marinko Đurić: Ja bih da odgovorim na ono što je Nataša pitala oko stava oko javnog saslušanja žrtava. Imao sam prilike da slušam izlaganje logoraša iz Bosne a najsvežije je ovo na Kosovu dole. Mogu da vam kažem da je to na mene najsnažniji utisak ostavilo, oni koji nisu to

slušali mislim da su, ovako, siromašniji za saznanje kako druge nacije ili drugi su preživeli. Tako da ja mislim da tu nemam dilemu, čini mi se da to treba da bude i sastavni deo REKOM-a i da čini mi se niko nije ostao ravnodušan, ma ko je bio tu prisutan. Govorim, u Prištini/Prishtinë je bilo tako da je bilo različitih reakcija, ali u svakom slučaju niko nije ravnodušan. To se radi o gospodinu Shabani-ju, koji sad nije ovde, ali mislim da ono što je on ispričao i svi mi žalimo one svoje najmilije, ali kad čujete da ima i još težih tih situacija, onda ne da nam je lakše nego bolje ih razumemo. Tako da iz tog razloga mislim da ja tu nemam dilemu uopšte da li treba, mislim da to je sastavni deo... čini mi se. Kada sam prvi put slušao jednu novinu u prezentaciji događaja koji su bili da mi se to sad, ne dopada mi se što se dogodilo, ali u svakom slučaju pomaže. Dalje ne bih nešto posebno mogao da kažem, ali čini mi se ove dileme što ste vi, gospodine Petroviću i svi mi dali, da li nam REKOM pruža... ovde ne može i kad hoću da nešto nađem da nije obuhvaćeno, jeste puno toga stvarno... Samo ja bih želeo da se to osnuje, što kaže Nataša, mi nismo formirali te komisije. Kako napraviti dinamiku toga? Ja ovako koji nisam dovoljno uključen u to i voleo bih da pomognem, ali svakako da treba napraviti nekakav plan. Mislim da to nedostaje ovako nama da se kaže šta možemo očekivati u nekom periodu za tri meseca, za pet meseci, za godinu dana, ako je definisan rok prikupljanja od milion, to je već nešto, mislim da to nedostaje nam kao neka informacija i ja bih molio ako imate neku viziju toga vi kao inicijatori ove, mislim da bi bilo dobro da mi prosto znamo šta možemo u kom periodu očekivati. Hvala.

Nataša Kandić: Pa evo na ovo pitanje kako je, koja je sada neka vizija. Ja sam danas na početku rekla da je planom predviđeno između 70 i 80 konsultacija na ovom nivou. Znači, u okviru određene države da će biti negde oko deset–dvanaest konsultacija, isto u grupama od 35, ali na primer, udruženje porodica, pa iz svih ovih država. Šta je sad važno na ovim konsultacijama? Zapravo, diskutovati kako bismo došli do nekih karakteristika te komisije. Onda je u planu da se, za jedno najkasnije, do kraja ovog šestog meseca formira ta radna grupa, ta ekspertska grupa koja će raditi na izradi tog Statuta modela, ali ona ne može da radi ukoliko nema predloga, zaključaka, preporuka sa ovih konsultacija. Nećemo da radna grupa radi potpuno nezavisno, nego na osnovu predloga, zaključaka, preporuka sa konsultacija. Sad, pošto su konsultacije počele sad od prvog aprila, to znači, mi sad čekamo da bude bar održanih tih nekih dvadeset konsultacija, kako bi radna grupa imala neke elemente za rad. A ono što je isto... mi ćemo pokušati da stalno držimo tu komunikaciju između onih učesnika koji su učestvovali u konsultacijama. Problem je da sad, na primer, kada na primer deo odavde ide kada su regionalne konsultacije, pa da li će oni biti u Hrvatskoj, Bosni ili u Crnoj Gori, ne znamo još uvek tačno, ali da neko ide i da se ljudi sada uključuju, da mogu da govore. Da ne govorimo samo nas troje, nego da govore o ovoj inicijativi više ljudi. Mi sad imamo taj Peti forum u Crnoj Gori i prvo će se 28. popodne održati Skupština članica Koalicije. Ja mislim da su sada svi slali, ti nacionalni koordinatori, svima su slali taj predlog Statuta, Statuta koalicije. Zato što, mi smo u Prištini/Prishtinë formirali tu Koaliciju. Koalicija mora da ima Statut, kako funkcioniše ta Koalicija, da bi do 28. maja kada je Skupština u Crnoj Gori, da bismo imali primedbe, da bismo na kraju usvojili taj Statut. Onda tog prvog dana, popodneva samo članice Koalicije imaju sastanak, a onda 29. počinje Forum na kojem će pored članica koalicije biti još i 150 – 200 novih učesnika. Na tom forumu će se podneti izveštaj šta je, koji je tok dosadašnjih konsultacija, saopštiti ovaj plan ovih konsultacija, da će ove godine, do kraja godine će biti još jedan forum, verovatno će biti u Bosni i Hercegovini, onda taj plan da će se konsultativni proces, ove konsultacije koristiti za sticanje podrške za ovu inicijativu i za izgradnju tog modela i za podršku toj radnoj grupi. A sa prikupljanjem potpisa nećemo početi pre juna sledeće godine, zato što

računamo da bi trebalo da se pripremi dobra medijska kampanja, inače bez medija, nećemo odmah dobiti baš tako, da kažem, neki veliki prostor. A onda moramo da se organizujemo da vidimo kako ćemo skupiti milion potpisa. Ono što je bitno, da neće biti dobro da u jednoj državi, na primer, Srbiji mi skupimo petsto hiljada potpisa, a da u ovim ostalim državama bude manje, zato što to nije dobro. Nije dobro ni da jedna država izrazito podrži, a da druga ima primedbe, zato što ako vodimo tu regionalnu debatu bilo bi dobro da bude neko, da se izborimo da bude svuda izjednačeno. Mi smo na početku, to je znači posle tog majskog sastanka u Podgorici kada smo mi predstavili tu ideju o osnivanju komisije i predložili osnivanje koalicije koja će to da zagovara imali najbolju situaciju u Srbiji, da su sva udruženja podržali. E onda, šta se dogodilo, kada je bilo... sva udruženja u Srbiji i Crnoj Gori... kada je trebalo forum u Prištini /Prishtinë onda je bila stvar Vlade da udruženja porodica ne idu na Kosovo. I onda smo imali taj jedan preokret, iz Crne Gore su iz udruženja došli, ovo udruženje je došlo, ali drugo udruženje nije došlo i nije niko učestvovao iz udruženja Srba iz Krajine u Hrvatskoj. Mislim da niko, nisam sasvim sigurna sada... tu se nešto dogodilo... znači, došlo je do neke, da kažem, do neke podele... neka udruženja učestvuju u konsultacijama, a neka udruženja, bez razloga, nego jednostavno zato što ni onaj koji im je savetovao da ne idu u Prištinu /Prishtinë ne razume šta su porodice izgubile, šta su izgubile da se čuje, na sred Prištine /Prishtinë da se čuje šta se Srbima događalo. Vi znate da mladi Albanci koji su bili na forumu su prvi put čuli da se, šta se uopšte događalo sa Srbima. Odakle oni imaju prilike da čuju na Kosovu, nemaju prilike, ono je prvi put da su oni neku Srkinju čuli da govori. E sad, mi imamo u međuvremenu još jednu novu situaciju, a to je da neka, kao što ovde postoji, zapravo, ovde ne postoji, nego postoji na nivou Bosne i Hercegovine, postoji koordinaciono telo udruženja porodica i oni su, videli ste vi na Kosovu, da su oni izašli sa stavom da članovi ne treba da pristupaju, a onda se dogodilo da su sami članovi tog koordinacionog tela rekli da oni pristupaju, da oni uopšte neće da im neko odlučuje u ime njih. Ali ima i na Kosovu i sa njihovim koordinacijskim savetom, videli ste na Kosovu da oni, na tom forumu, da je to vrlo podeljeno, da oni... da njihovi predstavnici vlasti, predsednik komisije, onaj Prenkë Gjetaj, koji to vrlo podržava, da neki predstavnici tih udruženja uopšte ne podržavaju, da oni misle da je za njih najbolja Kosovska komisija, što je potpuno nemoguće. Šta bi radila ta komisija na Kosovu, s kim da se tamo, s kim da radi? To je... nema nikakvog smisla. Ali dobro je, sad što pokazuju te konsultacije na Kosovu, da mladi jako puno podržavaju, da određena udruženja, žrtava, da oni svi podržavaju i, naravno, oni će doći na forum u Crnoj Gori. Plus, što je sada najvidljivije, a najmanje smo očekivali da ima najviše podrške u Hrvatskoj, što je... iskreno, ja nisam očekivala da će biti takve podrške, da oni smatraju da se ta sudbina preostalih nestalih može jedino rešiti na regionalnom nivou, a da se to znanje o tome šta se događalo može stvarno formirati na tom regionalnom nivou, da treba sve učiniti da se spreči buduće i to je jedan dobar znak koji dolazi iz Hrvatske, opet s obzirom da, znate, Hrvatska nikad nije htela da bude u ovom delu Balkana, nekako je uvek bila bliže Evropi. Ali tamo i mediji mnogo više posvećuju pažnje nego što ovde imate u medijima. U Crnoj Gori isto. Vi ne možete da zamislite koliko je to, nema Ljubiše, šteta, ovde, ali kad je bio taj sastanak 25. oktobra [2008], u organizaciji Akcije za ljudska prava, to su, to je bila glavna tema u medijima, a ovde nema nikakve teme, mi nismo nikakva tema. Ja ne verujem da će biti dve rečenice o ovome danas ovde. I to je problem. I moramo na tome raditi, ali za sada je strašno važno da mi, da učesnicima konsultacija bude potpuno jasno, kao što je ovde danas svima jasno... Ja sam zapanjena kako su svi učesnici fokusirani na ono što je važno... da vidimo nešto da li možemo danas da predložimo u vezi sa tom komisijom i znači, da mi što više sami gradimo tu komisiju, ne da nam neko izgradi, ne da nam neko da gotovo i kaže „e, evo je ta komisija pa vi vidite sa parlamentima“,

nego da je mi u ovim razgovorima napravimo, gradimo onakvu kakvu treba, da posle kada se bude to regionalno sučeljavalo onda moramo da imamo argumente zašto se, zašto mislimo. Na primer, argumenti kao u Podgorici isto, srpska udruženja su rekla „mi nećemo veterane u komisiji“, to je definitivno sad, danas jasan stav. Ne oni mogu eventualno da doprinesu u nekim tamo komisijama ili, ne znam, u nekim odborima, ali da veterani ne trebaju da budu, niti će iko odavde predlagati da među članovima komisije ima veterana. Jasan zaključak i mi ćemo to u tom izveštaju koji ćemo podneti u Crnoj Gori vrlo jasno reći. A verovatno će dolaziti možda iz Hrvatske... Ja ne verujem da će oni predložiti da oni budu u REKOM-u, nego će oni reći da su tamo veterani jako zainteresovani da prate taj proces. Ali, ovde sam samo htela da vam kažem da mi ćemo pokušati da vas obavestavamo kako sve to teče i koje su promene nastale od trenutka kada je ovde u Srbiji bilo osnovano udruženje, jako, jako podržano do onda kada je taj forum na Kosovu nekako doveo do toga da se udruženja, da su stavljena da se politički opredeljuju da li će da učestvuju ili neće, što nije dobro, nepotrebno za ovu vrstu pitanja, ali zato u ovom trenutku imamo, možda, najsjajniju situaciju u Crnoj Gori. U Hrvatskoj je vrlo dobro i počelo je u Bosni i Hercegovini da se odvijaju konsultacije koje jesu dobre. U Bijeljini su bile veoma dobre, sutra su u Srebrenici, danas je trebalo da dođe neko iz Prijedora Zdravka Karlica, a onda smo shvatili da je strašno skup taj njen dolazak do nas ovde, pa smo onda to nekako odložili za neku... doći će ona u Crnu Goru na ovaj forum. Eto, ako sam mogla da pomognem u tome šta sledi.

Milosav Stojković: Dobro, hvala, idemo dalje.

Marinko Đurić: Ja se izvinjavam, ostala mi je dilema jedna, gospođo Kandić kad smo bili u Prištini/Prishtinë i čini mi se i tu i i zato postoji neka rezerva od strane Srbije kad je u pitanju regionalni cilj ove organizacije da će obuhvatiti i Kosovo. Vi znate dobro kakav je bio njihov odgovor, ove ministarke [Nekibe Kelmendi, ministarka pravde Kosova] da li prihvataju ciljeve, ali povezano do 1999. godine. I to meni nije promaklo kao stav kosovske vlade. Takođe, u kasnijoj diskusiji oni su rekli da će da prihvataju događaje pre 2001. godine. Najveći broj žrtava se dogodio od 1998–1999. godine. Taj period nije zanimljiv za institucije koje su sada u Prištini/Prishtinë i ja tu podeljenost njihovu, tako sam u stvari shvatio. Ovde stoji da mandat bi trebalo da obuhvati period 1991–2001.

Nataša Kandić: 2002.

Marinko Đurić: 2002. U svakom slučaju, oni preskaču taj period, odnosno period od '99., jer fakat je da Srbija je odgovorna za dešavanja na Kosovu i poseduje dokumentaciju, i ako ne, ona mora da je obezbedi, ali da oni ne prihvataju nikakve odgovornosti, a istovremeno ni dokumentaciju. Kako ćete uspeti to da ih privolite, ja vam želim puno uspeha u tome, ali lično ne verujem baš, osim ako neko drugi vam ne pomogne u tome.

Nataša Kandić: Verujemo u regionalnu, to ima snage.

Marinko Đurić: Dobro, hvala.

Milosav Stojković: Dobro, hvala, Đuriću. Idemo dalje. Izvolite ko želi dalje da diskutuje? Jesmo iscrpeli sve?

Nataša Kandić: Slobodno, nemojte da ćutite, važno je svako mišljenje, mišljenje svakog od vas. Nemojte da mislite da nemate šta da kažete. Evo ga Ljubiša... slobodno i vi iz Crne Gore nemojte da ćutite, slobodno. Šta vi očekujete, slobodno govorite... šta vi očekujete, slobodno...

Milosav Stojković: Imamo li diskusije gospodo?

Marinko Đurić: Ja bih još jednom ovako da razbijem ovu tišinu. Meni se sam početak te... ravnopravnost žrtava mnogo dopada, to obuhvata mnogo, mnogo stvari i čini mi se da je slogan, predložio bih jer lakše mi je da nekom kažem šta je REKOM, da je ravnopravnost žrtava i nekako bih to povezoao kao neki slogan da bude. Predložio bih, ustvari, da bude *REKOM ravnopravnost žrtava*, pa kakve god da su žrtve i od bilo koga, ali sve žrtve zaslužuju ravnopravnost. Mislim da to bi nekako, meni je asocijacija da to bude... sad koliko je to... Onda kad govorite o medijskoj kampanji ili bilo čemu da ovako da se jednom čoveku da se mi borimo za ravnopravnost žrtava, da li su albanske, da li su one srpske, hrvatske ili bilo koje je stvarno... Strašno mi smeta da moj otac i svi naši očevi nemaju, ne uživaju isti tretman od strane medija i drugih ljudi i prosto izaziva bes, mada on neće pobediti mene da druge omalovažavam, ali prosto ta neravnopravnost boli i čini mi se da svaki od nas tu nepravdu teško podnosi, a voleo bih kada bi postojalo nekako ovo... Zato bih voleo da REKOM bude za ravnopravnost žrtava, ma od koga da su one počinjene. Hvala.

Milosav Stojković: Dobro, hvala. Ovde smo imali finih diskusija o mnogo čemu, ali šta mislite o jednom pitanju kojim sve ratnim zločinima REKOM treba sve da se bavi pored onog već iznetog. Diskusije ima... Recimo, na primer, da li pljačkom? Ovo smo čuli: uzurpacija imovine, uništena imovina, pokretna, nepokretna, zapaljene kuće. Kako, na koji nači, za komisiju predlog... Kako da regionalna komisija u tom smislu radi i rešava, jel' predlaže rešenja u korist pojedinaca, članova udruženja i uopšte svih nas, kompletno našeg naroda u svim delovima bivše SFRJ, odnosno u pokrajini Kosovo i Metohiji, gde je to posebno, a to je, složićete se sa tim, sasvim normalno i u sprezi sa iliti statusom ili stanjem pojedinaca naših. Evo, u neformalnom razgovoru za vreme ručka, čujem od naših porodica u Crnoj Gori da oni imaju pored ovih problema koje mi ističemo i još jedan dodatni problem, jer iz Crne Gore vlasti usmeravaju ka Srbiji. Kažu „vi ste udruženja koja postoje na Kosovu i Metohiji i o tome treba da brinu organi vlasti u Srbiji“, a odavde kažu kad mi pokrenemo pitanje finansiranja, pomoć porodicama, mi nismo nadležni jer su udruženja evidentirana u Crnoj Gori... Eto tu još jedan dodatni problem. U sprezi sa pitanjem koje smo rekli pljačke imovine, da je to imalo takvih razmera da je ostavilo izuzetno teške, ponavljam, teške posledice na status pojedinaca. Ili drugim rečima, govorimo o nekom pravu, ljudskom pravu, a elementarno ono što je čovek i porodica sticala godinama i možda desetinama godina, iz generacije na generaciju, s kolena na koleno preko noći je uništeno. Takvih imamo primera dosta. Ja ću izneti jedan primer, ovde nije prisutan naš predsednik Simo Spasić koji je važio u svom mestu kao jedan bogat čovek, jedna bogata porodica koja je ostala preko noći bez ičega doslovce. A takvih primera, teških, ima na hiljade, na stotine. Te u tom smislu, ako imamo viziju i mišljenje šta bi mogli da očekujemo, da predložimo i da to prosledimo dalje institucionalno, hijerarhijski i do ovih naših organa. Kako, na koji način sa tim pitanjem dalje. Izvolite, izvolite Nataša.

Nataša Kandić: Evo, samo još jedno pitanje. Ovo je dobro što je gospodin Stojković pozvao vas da mislite malo o tome ili kada govorimo o tim novčanim kompenzacijama, naknadama. Tu kad

se radilo u tim državama u kojima je bilo reparacije, to se polazi od toga da komisija mora da utvrdi ko su te žrtve, pa onda, znači, da definiše žrtve, koje onda žrtve dolaze u tu kategoriju kojima treba dati određene novčane naknade, pa onda koju vrstu novčanih naknada. O tome treba vrlo razmišljati zato što... Pa onda sledeće pitanje, da li bi bilo dobro da ta komisija napravi popis svih onih koji su bili u logorima, zatvorima. To je isto jedno jako važno pitanje. Ko je sve žrtva, da li je, da li je neko društvo toliko bogato da može da dodeli odštetu nekome kome je opljačkana imovina. Da li može? Treba ipak biti realan. Ili, da li će u ovom slučaju, ako se napravi regionalna komisija, da li će biti deformiran neki regionalni fond i kome bi, pazite, jedan broj ljudi dobija vrlo, da kažem, redovnu neku novčanu naknadu. Da li su to borci, da li su to invalidi rata, ali oni dobijaju... Imate jednu kategoriju žrtava koji ne dobijaju ništa. Zato o tome treba... Vi svi znate ko dobija, šta dobija i znate ko je pri tom uskraćen i treba da pođete od tog nekog, nekih praktičnih problema, a znate kako ko živi i da neko više nema zapravo uslova ni da živi. Zapravo, neke žrtve imaju neki prioritet, treba da imaju, ali ako se niko ne zalaže za te žrtve ništa se neće menjati. Znači, treba i o tome da mislimo, šta treba predložiti, kako, koju, ko će da spada sve u te žrtve na koje mi računamo da ako se formira regionalni fond, da onda, biće na tim listama za dobijanje tih novčanih kompenzacija. Ili, molim vas, isto tako da li su penzije nešto što treba da dobiju oni preostali članovi porodice koje imaju egzistencijalnih problema? Zamislite, imate roditelje kojima je sin ubijen, pa nema više ko da privređuje, ko da zaradi neki novac. Eto, to samo radi razmišljanja i predloga.

Milosav Stojković: Jel' imamo? Da, izvolite gospodine Pjevač.

Dragan Pjevač: Pa ja bih se nadovezao. Baš interesantno postavljeno pitanje i mislim da su to krupna pitanja koja budući REKOM ne sme preskakati. Da budem jasniji **daću primer stanova i stambenih prava u Hrvatskoj.** To su krupna pitanja, to je čista otimačina imovina. Znači, to su krupna pitanja. Ja ne znam kako je na Kosovu, pretpostavljam da je nešto slično, ali **takva pitanja, o tome mora se izjasniti** [REKOM]. Pogotovo zbog toga što u konkretnom slučaju svak će u budućem REKOM morati uslovno rečeno progutati neku goroku pilulu, a to će biti kad je nešto očito. Tako i Hrvatska danas-sutra kad budu sedeli tamo, ako ja kažem ta pitanja, da su otišli stanovi nema se šta tu, znači, to će se konstatovati, to će biti to. **Drugi primer je primer puno značajan, recimo, sad ja nabrajam primer pitanje trista hiljada Srba je otišlo, odnosno, nazovi to kako hoćeš, najčešće se kod nas pominje etnički očišćeno iz Hrvatske.** Znači da je trista hiljada, kako Jovan kaže ptica odletilo, ostaje pitanje, a u ovih deset godina se, sve se radi tamo da se oni ne vrate. I tako dalje, i tako dalje. **To su krupna pitanja sa kojima se svakako mora pozabaviti REKOM** uz sve ovo što smo dosad nabrojali. Eto, samo kratko.

Milosav Stojković: Hvala...

Nataša Šćepanović: Mogu ja? Ja imam konkretno pitanje da se nadovežem da li će komisija, i bilo bi dobro da se komisija pozabavi za neku vrstu nadoknade za duševnu bol, kako da kažem. Ko će tu da nadoknadi duševnu bol za izgubljenim svojim najmilijima i na koji način, mislim da i to nije loš predlog. To obavezno, **da se bavi tom opljačkanom i uzurpiranom imovinom.** Znači, obavezno pljačka, da onaj ko je pljačkao ne sme da prođe nekažnjeno, znači o bilo kom pripadniku nacije da se radi, nije bitno. Znači, onaj ko je opljačkao, ko je spaljivao, uzurpirao imovinu, znači, **pravo slobode, kretanja, pravo da možeš da odeš da vidiš svoj rodni kraj, svoj zavičaj, da obiđeš svoja groblja.** Eto, svim tim treba da se bavi REKOM.

Milosav Stojković: Hvala. Ddok razmišljamo o ovim pitanjima koja smo pokrenuli, evo ja glasno razmišljam, pa kažem, govorim o javnom svedočenju kao načinu rada našeg, odnosno, kazivanja o problemima, odnosno, preživljavanja žrtava i porodica. Recimo, na koji to način vi imate viziju, pored govora, snimanja, koje prostorije, koja lica, i tako dalje, i tako dalje. Svakako ste čuli u izlaganju da će biti angažovana i stručna lica, psiholozi, pravnici, i tako dalje, koji su na određen način vezana za naše stanje... naših života, al' kako i na koji način mislite da je najcelishodnije, najbolje i sa moguće najvećim uspehom organizovati ta javna svedočenja, čak u prisustvu, ako je neko bio prisutan, a ja jesam, kada se žrtva sučeljava sa zločincem. E to je sad duboko moralno, humano i etičko pitanje na koji način žrtva posebno, kažem nažalost, silovanje, maltretiranje do najnižih povoda, animalskih povoda, životinjskih povoda i tako dalje, i tako dalje, kako da se definišem, da se susretne upravo ta žrtva sa onim koji je to činio. Snimanje, video i ovim drugim načinima. Kako to predočiti, kako to... Mi možemo da ta lica govore i da, ajde uslovno kažemo, ostanu normalne posle toga, a to su teške traume koje se ne zaboravljaju. E to je sad pitanje da to osmislimo. To je, kažem, sad mi javno razmišljamo, da osmisli, naša tela što će nas predstavljati na lokalnom, nacionalnom, regionalnom nivou kako da to bezbolnije, eto, da upotrebim taj termin, bezbolnije, lakše ili pak, kako da motivišemo te ljude, uz dozu, na startu sam rekao, ponoviću, lične bezbednosti i bezbednosti porodica, posebno teških tragedija gde su majke izgubile svoje sinove, pa imaju decu, ima muško, žensko, pa kaže, razmišljaju stradalo mi je jedno dete, šta da to pokrene lavinu i probleme mojoj daljoj deci. Prosto, to je jedan konglomerat problema koji na prvi pogled izgledaju marginalno, ustvari to su ogromni problemi, psihološki, psihički, i tako dalje, i tako dalje. Lica koja dožive torturu i posle tih da svedoče, da svedoče. Zato vas u tom kontekstu molim da ovako glasno razmišljamo, vidimo kako bi to najbolje... Imamo mi vremena još, imamo mogućnosti. Ponoviću iz konteksta ovo što sam govorio. Znači, jedan broj lica će biti u prilici da na drugim područjima, na drugim regionima govori i da prenosi ova iskustva, iskustva ljudi koji su istinski opredeljeni da govore o istini i pravdi, ne na pristrasan način, nego na način dosledan čoveka željnog pravde i istine. Dakle, biće na ovom skupu takvih lica koja ćemo mi, odnosno koja će lica zadužena za to, preko našeg udruženja ili direktnim pozivima da učestvuju na drugim sesijama, drugim debatama u regiji, republikama, odnosno, sadašnjim državama. Dakle, dok razmišljamo, eto, još jedno ovako pitanje koje može da zakupi našu pažnju i da dâ vrlo fin doprinos sa svojim razmišljanjima i sa svojim predlozima kako to...Recimo, to ćemo mi, kao što sam rekao, sve ćemo složiti kroz jedan izveštaj... da naša udruženja upoznamo i da pošaljemo obavezno faksom ili pak e-mail-om, da naše kancelarije sve budu upoznate i ići ćemo takođe prema udruženjima koja rade sa istim ciljem da vide šta je to što mi radimo, da nije to, kao što gospodin Đurić reče i ostali, da nije to stvar jednog lica, nekog animoziteta prema nekom licu, da nije to to, nego da je to širi kontekst onoga što mi radimo. Pokušaćemo ne da nikoga pridobijamo, ili pak da vrbujemo, da se malo strožije izrazim, nego jednostavno da istinu otkrijemo licima koja nisu u toku. Kažem, kroz ovaj način koji smo rekli da ćemo obavestavati naše članstvo, naše kancelarije i takođe kancelarije koje sada misle na ovaj način kako misle, a kad spoznaju, vide, prisustvuju, i tako dalje, u nekoliko navrata verovatno drugačije će razmišljati, bez želje da se neko sad vuče za rukav ajde, ne nego nek pogleda ako je cilj isti naš, sad svi naši pogledi bez obzira da li se nalaze u ovom ili onom udruženju, to je nebitno, nego bitno je da smo mi u funkciji, tu, mi koji radimo za sebe, naše stradalnike, naše žrtve, naše porodice bez obzira da li je evidentiran neko u jednom ili drugom udruženju. To je manje bitno, bitno je cilj i osnov svega. Hvala, idemo dalje, molim vas. Da, da izvoli Snežo.

Snežana Zdravković: Pa ovako, što se tiče javnih svedočenja ili saslušavanja žrtava, to je u redu. Ja sam imala isto iskustvo iz Prištine/Prishtinë. Svedočila je gospođa Milena Radović i gospodin Shabani. Kada su svedočili Albanci gde ja možda po prvi put čujem isto šta se dešavalo konkretnim licima, sad ne znam prezimena, nisam upamtila, to je jako bitno. Međutim, gospodine Stojkoviću vi rekoste pitanje bezbednosti. Pa, znate šta dosta mi imamo muka i ovo, ako još razmišljamo o tome, mi mislim na članove ovde... Ja ako budem, odnosno, svi smo mi potencijalni svedoci, jel' tako. Ako još budem razmišljala o tome da li ću ja bezbedno izaći iz te zgrade ili proći ulicom, onda stvarno ne znam. Mislim da tim svedocima ne treba davati to da rešavaju na koji način. Možemo mi ovako među... ali na koji način oni da budu bezbedni, odnosno, pa i mi. Puno je nama toga na razmišljanje, a bezbednost ostavljamo onima koji organizuju pa neka vidi sa drugima kako će to biti. Nemojte nas u tu bezbednost, mi želimo da budemo zaštićeni, a na nekom je da tu zaštitu pruži.

Milosav Stojković: Tako je Snežo, hvala. Moram da kad govorimo o bezbednosti, ne bezbednost sa aspekta prisustva na nekom delu regije, odnosno nekoj republici, odnosno sadašnjoj državi, i tako dalje, ili pokrajini Kosovo, niti sa aspekta lične bezbednosti učesnika, negoširi kontekst bezbednosti porodica i to refleksija moguća na porodicu... i razmišljanje... Pomenuo sam majke naše, a i normalno i ostale članove porodice, mišljenje kako, šta ako kažem, kako će to reflektovati, jer neću reći da su sveže rane, nisu sveže, to je deset godina, pa i više, bar kad govorimo o Kosovu i Metohiji, ali još uvek ima tog animoziteta, sve je to kao rezultat, između ostalog, između ostalog, oni koji su to učinili ne govore, a mi ne govorimo i te mlađe generacije kao što smo čuli u diskusijama ne znaju i misle da ne može sa naše strane. A mi hoćemo da govorimo ili nećemo da govorimo. Javno kažu u Tužilaštvu za ratne zločine, kaže obećaju oni nama da će svedočiti, na par dana pred svedočenje kaže „pa ne bih plašim se“. Zbog čega? „Pa znate, plašim se, ja imam dete, ja imam muža, ja nekad odem tamo da posetim grobove svojih, plašim se, znate“. Zbog toga sam govorio da je to dosta komplikovano pitanje i tu moramo mi naći odgovor, trebamo naći odgovor ili bolje rečeno moramo naći odgovor na to, kroz tu bezbednost. Trebaće, verovatno, još vremena da te rane zaleče, trebaće još, još vremena. A mi po našem mentalnom sklopu kakav jeste, narodu kome ja pripadam... Uvek pozivam se na onu svest i savest da dođe do izražaja kod čoveka, ne može da izdrži to saznanje u sebi nego će da počne da govori... ajde, želim da mislim, da se nadam da će takav stav prevladati i kod drugih, da više ne mogu da trpe, da drže to u sebi, nego će da iznesu bez obzira kakve bile moguće posledice, i tako dalje, i tako dalje. A o tom potom, to je sad pitanje za diskusiju, to je pitanje u nekoj viziji, budućnosti šta, kako, gde. To je otvoreno pitanje bilo, široko da bi sad o njemu govorili nego više radi aktivnosti nas, da vidimo šta, gde, kako možemo to da složimo, zapišemo, prezentiramo, tražimo. Ja kažem, sve je još uvek opravdano za prihvatanje novih ideja, novih sadržaja. Eto tako, hvala, idemo dalje.

Snežana Zdravković: Jel' mogu ponovo Stojkoviću? Ali velika je razlika između javnog saslušanja i saslušavanja žrtava, ovo što je bilo organizovano u okviru ove komisije i foruma. I to se počinje u sudovima. Ovo sad ako mogu da kažem, budem slobodna da kažem, nekako atmosfera jeste tužna i sve, ali opuštena. Velika je razlika. I da, imamo 400 ljudi ili već koliko je prisustvovalo u Prištini/Prishtinë i sada svi oni to slušaju. Nema tu temelj... Znači, jeste to stvarno, i pogodi čoveka i sve, ali to je velika razlika između onoga u sudu i tamo javno, jer tamo javno nije bio samo Srbin kao svedok ili Albanac kao svedok, nego i Albanci i Srbi i Hrvati i

Muslimani i svi. Znači, velika razlika postoji u tome. I sada ako je žrtva, odnosno mi kao svedoci, ako smo spremni na takvo javno svedočenje, možda smo svesni nekih... nismo ni svesni da li smo bezbedni u tom momentu ili nismo, ispunjavamo neki svoj cilj. Znači, pričamo o tome, javnost nas čuje, nas možda po prvi put čuje javnost kako mi pričamo o tome. Ali, kako sada, dalje? Jeste to javno, ali kako proširiti to, kako još, da kažem, javnije da bude, to što se kaže na tom mestu, na tom forumu... A potrebno je, znači, šira javnost da se upozna. Ali, znači, ono upravo tamo što se dešava, ta svedočenja i to kazivanje prikazati široj javnosti, pa upravo to... tako da bezbednost dođe u neku... al' ipak je to važno pitanje kojim ipak treba da se bavi neko. Mnogo je za nas, mnogo je.

Milosav Stojković: U redu, hvala, Snežana, idemo dalje. Izvoli Lozo.

Lozanka Radoičić: Pa sad ako na takav način razmišljamo, ako je u nekom strahu, onda stvarno nema svrhe da budemo ovde, jer ovo je javno i mi baš hoćemo da pričamo i da pričamo i da upoznamo Srbiju i celu bivšu Jugoslaviju, na kraju i svet koji ne zna istinu kako smo mi doživeli. Ceo svet zna istinu kako su je novinari i njihovi političari saopštili, a na nama je da ovde ispričamo svoju istinu. Jer, eto, ima osam albanskih terorista, OVK/UÇK, ili ne znam kako da ih nazovem, koji su 13. septembra 1998. sačekali jedinicu koja je išla u patrolu, znači, vojnici od tri meseca vojske, 13. septembar 1998., bez rata, bez bombardovanja, bez NATO-a, bez ičega. Osam je identifikovano, mene je istražni sudija pitao da li vi prihvatate krivično naknadno gonjenje, ja sam rekla prihvatam i hoću da učestvujem, jer to dugujem svom sinu, jer ako ja ćutim i ne ispričam tu priču dalje... Ne treba meni naknada. Meni će biti najveća naknada kada se sutra prenese u Srbiju, kad onaj BBC, ili već ne znam ko, kaže „jeste napadali su, ulazili su iz Albanije i ubili su ne znam koliko vojnika i one paravojne jedinice kako oni na tom snimku pokazuju, nego regularna vojska, deca od tri meseca“. I mislim da je svakome od nas obaveza, ja to dugujem svom sinu, i svako od nas duguje svojoj žrtvi, roditelju, majci, bratu, sestri, ne znam već kome, da trebamo da saopštimo... Jedini naš najveći problem nije problem strah, meni su problem mediji koji su sputani, koji neće da, ili jednostavno da li ne smeju da, ne znam zbog čega i kako, jednostavno neće da pišu o tome. Ja sam tu kasetu, taj CD koji je prikazan dve godine pre toga išla i mahala svima. RTS je čak i poslao ekipu kod mene kući, sat vremena su snimali, pre dve godine, na godišnjici, pa nije prikazano. Tek sad kad je Tužilaštvo dalo... Znači, opet je sve povezano sa nekim nadležnim organima, sa... Sad trebamo da tražimo i preko tog Tužilaštva i već da, jednostavno moraju, u obavezi su da nam pomognu, jer ako hoće, mi njima svojim izjavama pomažemo da neki svoj deo posla obave, ali moraju oni nama da pomognu da se to čuje, da se to objavi. I stvarno, ko misli da se plaši, da ima strah u tome, onda nema šta da traži ovde.

Milosav Stojković: Izvoli.

Gordana Đikanović: Ovo što su Snežana i Lozanka govorele, mislim da je na udruženjima i na ljudima koji su kao čelnici tih udruženja, upravo je na njima obaveza da ljude podstiču na svedočenje. Upravo mi treba da u njima razvijamo, da razbijamo njihov strah i da razvijamo svest o tome da ako je njihova težnja da zločinac za zločin koji je počinio nad njegovim najmilijim bude optužen i osuđen, onda to ne može neko da učini za njega, onda to mora da učini on sam. I mislim da je na svima nama, u stvari, jedan prilično mukotrpan posao, jer tačno je, godinama se u ljudima skuplja i srdžba i bes, pa pomalo i strah. A mislim da jeste na nama dosta

veliki posao i značajna uloga da razbijamo taj strah i da ih, upravo, upućujemo i na tu ulogu zaštićenog svedoka, na sve mogućnosti koje sud pruža da bi se nekako stiglo do zločinaca. Jer, ako to ne uradim ja za, ovo što Lozanka kaže, za, za... ko zna... za onog ko je moj, ne mogu da očekujem da će neko šesti da založi sebe da bi stigao do istine u mom slučaju. Mislim da tu udruženja, takođe, imaju, i te male psihosocijalne službe koje mi imamo, da li formalno ili neformalno u udruženjima, ali radimo sa porodicama, mislim da to jeste uloga udruženja, takođe.

Milosav Stojković: U redu, hvala Gordana. Izvolite Nataša.

Nataša Kandić: Ja bih dodala samo nešto na ovo što je Sneža govorila. Ona je napravila jednu, jedno strašno dobro poređenje između onoga kada je svedok u sudu i onoga kada je javno slušanje, kada se govori predstavnicima velikog auditorijuma kao što je 400 – 500 ljudi. To su potpuno drugačije, drugačiji prizori. U sudu svedok ima samo jedan jedini zadatak, a to je da na pitanje sudije iznese ono što može da pomogne da se utvrdi odgovornost optuženih. Sada, sud ne zanima patnja, to nije predmet, sud ima drugi zadatak, da utvrdi odgovornost optuženog, tako da je svedok često tu u situaciji da će sud da ga prekine, da će da mu postavi pitanje koje će da ga odvede na neko drugo pitanje, onda su tu advokati optuženih koji mogu da budu vrlo neprijatni. A ovo drugo je javno slušanje, to je fokusirano na žrtvu, na ono što se njoj dogodilo. Tu je ta, u stvari, situacija u kojoj dolazi do tog priznanja žrtve, zato što je sluša veliki broj ljudi, i to je jedna potpuno drugačija situacija. I ja nisam nikada imala tu da oni koji su svedočili nisu posle toga rekli da se bolje osećaju, da... Zato što kada govorite i sluša vas nekoliko stotina ljudi, tu je onda atmosfera u kojoj se kaže pa bitno je to što taj svedok govori, to što ta žrtva govori i to jeste jedno značajno, jedini način da se stvori to saosećanje sa drugima, da se stvori ta solidarnost među žrtvama i zbog toga je to javno slušanje vrlo važno. Ali da bismo dobili veći auditorijum, to ne može bez medija, tu dok se ne stvori klima u društvu, dok znači, ne postoji politička podrška tome, mi ćemo teško uspeti da, znači, svi oni koji su bili prisutni na forumu u Beogradu i Prištini/Prishtinë, pa zamislite da su ono mediji prenosili, pa to bi bilo neviđeno, ali... E to je bilo u Južnoafričkoj uniji, tamo je radio prenosio sve što je bilo na javnim saslušanjima. Ali to, to nije cilj, cilj je da dođemo do toga da napravimo tu, da kažem, da dobijemo tu podršku medija preko neke političke podrške.

Milosav Stojković: Dobro, hvala. Evo nas, 17 časova i nama se završava ova pretposlednja tačka, ostaju zaključci. U 17 časova kreću zaključci.

Nataša Kandić: Nema, ovo nikad nisam doživela.

Milosav Stojković: Dozvolite da tu još par reči kažem zaključaka. Ako se budemo složili sa tim, onda bi zaključili i današnju našu debatu. Iz ličnog ugla posmatrano, i ceneći sa ovog mesta koje ste mi dali, uvažavanje da ja to vodim mogu da konstatujem da je ovaj sastanak vrlo uspešan. Uspešan sa aspekta aktivnosti svih vas, sa aspekta opuštene atmosfere, sa aspekta, iako vam materijal nije ranije dostavljen, što mogu sebi da govorim kritički, i tako dalje, vi ste govorili o tome kao da već u glavi o ovom materijalu dosta znate, znači, ovo vam se istinski zahvaljujem. Drago mi je što je svako od vas bez ikakvog ustručavanja kritički izdavao neke stavove prema gospođi Nataši, kritika dobro služi da čovek neke stvari koriguje i da u stvari donese pozitivne promene u svom radu, a drago mi je da je, takođe, bilo hvala zbog onoga što smo za vas učinili. Mi očekujemo, sve pojedinačne žrtve i naša udruženja, da ovim dobijemo na našim željama, na

našim stratezijskim ciljevima i da naši interesi dođu do tog izražaja, kao što sam rekao u startu, i to ne sumnjam da će to biti organizovano na lokalnom i na nacionalnom nivou. Zahvalio bih se, takođe, gospođici Maji koja nam je ovako orijentirno govorila o tim nekim iskustvima, o nekim temama i uvek će biti dobrodošla u naše udruženje, da vide, da poseti Zid plača koji mi imamo. To je naš tužan zid plača gde ima 2,500 porodica naših, odnosno žrtava naših stradalnika, pa biće mi drago da Majo dođete kod nas. Zahvaljujem se još svima ostalima, želim našim zemljacima, našim saradnicima, našim porodicama, našim drugovima, prijateljima, braći, sestri, kako hoćete, sretan put do odredništa na koja su planirali, posebno Crnoj Gori koja je malo dalje. I da na kraju kažem, ovo ćemo sve složiti, da ne bih ja sad ponavljao diskusiju pojedinaca, mi smo to pisali, pa ćemo sve to lepo složiti, uputićemo Koordinacijskov veću Koalicije za REKOM, uputićemo svim našim kancelarijama, a vi ćete sa svojim članstvom nabolje da to proučite, uputićemo gospodinu Čedu Mariću, uputićemo i drugim udruženjima da vide šta smo mi to radili, s čim smo se bavili i šta smo sa sobom poneli danas u toku današnjeg rada. Zahvaljujem se svima pojedinačno i grupno i želim vam sretno.